

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра всесвітньої історії

На правах рукопису

БИЛИЦЯ ІГОР ОЛЕГОВИЧ
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
НА ЗЕМЛЮ)

Спеціальність: 014 Середня освіта

Предметна спеціальність: 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

Разиграєв Олег Володимирович

доктор історичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № ____

засідання кафедри історії України та археології

від ____ 2025 р.

Завідувач кафедри

____ Стрільчук Л.В.

Луцьк – 2025

АНОТАЦІЯ

Билиця І. О. Методика викладання права власності в закладах загальної середньої освіти (на прикладі права власності на землю). – На правах рукопису. - 108 с.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю удосконалення правової освіти в закладах загальної середньої освіти та формування у школярів відповідального ставлення до землі як національного багатства. У сучасних умовах реформи земельних відносин і зростання ролі громадянської освіти постає потреба у методиці, яка поєднує правову, історичну та екологічну складові навчання.

Проблема дослідження полягає у недостатній розробленості ефективних підходів до викладання права власності на землю, що дозволяти б поєднати теоретичні знання з практичними вміннями, а також сформувати у школярів розуміння взаємозв'язку між правом, відповідальністю і суспільними інтересами.

Особливістю розв'язання проблеми є поєднання теоретико-правового аналізу з педагогічними підходами. У роботі використано міждисциплінарний підхід, що об'єднує історичний, юридичний і методичний аспекти, а також застосовано елементи інтерактивного навчання – дискусії, порівняльні таблиці, аналіз джерел, рольові вправи. Це дозволяє зробити складний правовий матеріал доступним для сприйняття учнями.

У результаті проведеного дослідження визначено основні етапи історичного розвитку інституту права власності на землю в Україні, систематизовано джерельну базу для шкільного курсу правознавства, розроблено методичні рекомендації щодо вивчення цієї теми у школі. Обґрунтовано ефективність поєднання правових знань з екологічним вихованням і громадянською освітою.

У висновках наголошено, що викладання права власності на землю має забезпечувати формування в учнів не лише знань про правові норми, а й ціннісного ставлення до власності як суспільної категорії. Запропонована методика сприяє розвитку правової культури, екологічної свідомості та громадянської компетентності школярів, а також може бути використана у практиці вчителів правознавства й методистів закладів освіти.

Ключові слова: право власності на землю, методика викладання, правова освіта, правова культура, громадянська компетентність, екологічне виховання, історико-правовий підхід, інтерактивні методи навчання, правосвідомість, навчальний процес.

ANNOTATION

Bylytsia I. O. Methodology of teaching property rights in secondary education institutions (on the example of land ownership). – Manuscript rights. - 108 p.

The relevance of the research is determined by the need to improve legal education in general secondary schools and to form a responsible attitude among students toward land as a national treasure. In the context of ongoing land reform and the growing importance of civic education, there is a need for a methodology that integrates legal, historical, and environmental components of learning.

The problem of the research lies in the insufficient development of effective approaches to teaching the right of land ownership, which would combine theoretical knowledge with practical skills and help students understand the interconnection between law, responsibility, and public interests.

The peculiarity of solving this problem is the combination of theoretical and legal analysis with pedagogical approaches. The study applies an interdisciplinary method that integrates historical, legal, and methodological aspects, as well as elements of interactive learning – discussions, comparative tables, analysis of sources, and role-playing exercises. This makes complex legal material accessible and engaging for students.

As a result of the research, the main stages of the historical development of land ownership law in Ukraine were identified, the source base for the school course in law was systematized, and methodological recommendations for teaching this topic in schools were developed. The effectiveness of combining legal education with environmental and civic education has been substantiated.

The conclusions emphasize that teaching the right of land ownership should not only provide knowledge of legal norms but also foster value-based understanding of ownership as a social category. The proposed methodology promotes the development of students' legal culture, environmental awareness, and civic competence and can be used in the practice of law teachers and education methodologists.

Keywords: right of land ownership, teaching methodology, legal education, legal culture, civic competence, environmental education, historical and legal approach, interactive teaching methods, legal awareness, educational process.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	6
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ	16
1.1 Поняття та зміст права власності на землю у навчально-методичному викладі.....	17
1.2. Висвітлення права власності на землю у шкільних підручниках	27
1.3 Методологічні підходи до вивчення права власності у шкільному курсі (методи навчання)	39
РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛЬНА ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА БАЗА ВИВЧЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ	45
2.1 Нормативно-правові акти як навчальні джерела	46
2.2 Судова практика як матеріал для шкільних кейсів	51
2.3 Статистичні дані та офіційні звіти як ілюстративний матеріал на уроках	56
2.4 Наукова література та архівні документи як ресурси для вчителя.....	59
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В ЗЗСО	65
3.1. Цілі та завдання вивчення теми «Право власності на землю» у шкільному курсі.....	65
3.2. Організація навчання: урок, інтерактивні методи, групові дискусії, робота з документами.....	70
3.3. Використання історико-правового матеріалу у викладанні	75
3.4. Приклади завдань і вправ.....	79
3.5. Розробка і апробація навчальних матеріалів (модель-конспект уроку)....	82
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95
ДОДАТКИ.....	103

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КСУ – Конституційний Суд України

ВС – Верховний Суд

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УНР – Українська Народна Республіка

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

ЗКУ – Земельний кодекс України

КУ – Конституція України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Право власності на землю належить до фундаментальних правових категорій, що визначають економічний розвиток, соціальну стабільність і екологічну безпеку держави. Земля для українського народу завжди мала особливе значення – не лише як матеріальний ресурс, а як складова історичної пам'яті, духовної культури та символ національної ідентичності. Тому виховання у школярів поваги до землі, розуміння її правового статусу та усвідомлення своєї відповідальності як громадян за її використання є одним із пріоритетних завдань сучасної освіти.

В умовах реформування земельних відносин, відкриття ринку сільськогосподарських земель, децентралізації та розширення повноважень місцевих громад особливої актуальності набуває формування у молоді правової культури. Школярі мають не лише знати правові норми, а й розуміти їхню суспільну цінність, відчувати власну причетність до збереження національного багатства – землі. Це відповідає завданням виховання громадянської компетентності та екологічної свідомості, визначених сучасними освітніми стандартами України.

Додаткову актуальність досліджуваної проблеми визначає сучасна потреба виховання у школярів екологічно свідомого ставлення до землі як до основного природного ресурсу держави. Земля перестає сприйматися лише як об'єкт володіння чи джерело прибутку – вона стає критерієм моральної відповідальності громадянина за стан навколишнього середовища. Формування екологічної та правової культури у сфері земельних відносин є важливою складовою громадянської освіти, спрямованої на розвиток активного та відповідального члена суспільства.

Отже, актуальність теми зумовлена потребою створення науково обґрунтованої методики викладання права власності на землю в закладах загальної середньої освіти, яка б поєднувала юридичний зміст із практичним

досвідом і формувала в учнів цілісне уявлення про землю як правову, економічну й моральну категорію.

Стан наукового вивчення теми. У чинних навчальних програмах із правознавства питання права власності на землю подано поверхнево, здебільшого у вигляді загальних понять без розкриття історичних, правових і соціальних аспектів. Учителі часто не мають достатньо методичних рекомендацій щодо інтеграції правових норм, судової практики та статистичних матеріалів у зміст уроків. Це знижує ефективність формування правосвідомості учнів і позбавляє навчальний процес практичної спрямованості.

Необхідність комплексного підходу до викладання теми «Право власності на землю» підтверджується і сучасними науковими дослідженнями у галузі земельного права, які акцентують на поєднанні історико-правового, нормативного та практичного компонентів. Зокрема, у працях В. М. Бурдіна [6], А. О. Пащенко [50], Н. М. Заріцької [19] підкреслюється необхідність осмислення еволюції правового режиму земельної власності як умови формування зрілого правового мислення.

У працях В. В. Носіка [48] підкреслюється, що право власності на землю не можна зводити лише до юридичного володіння – воно невіддільне від соціальної та екологічної функцій. Земля є надбанням усього народу, і кожен власник має не лише права, а й обов’язки щодо її раціонального використання. Цю позицію підтримує І. О. Костяшкін, який зазначає, що сучасна система земельного права повинна базуватися на поєднанні економічних, правових і моральних засад користування землею [35].

Питання гармонізації особистих і суспільних інтересів у сфері власності на землю розглядається також у дослідженнях А. М. Третяка, де наголошується, що сталий розвиток держави неможливий без усвідомлення громадянами своєї ролі у збереженні земельного фонду [67]. Такі наукові підходи безпосередньо відображають потребу інтеграції екологічного та правового компонентів у зміст шкільної освіти.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених історії земельних відносин, правовому режиму землі та екологічним аспектам її використання, слід підкреслити, що методика викладання права власності на землю у закладах загальної середньої освіти практично не представлена в науковій літературі. Існуючі дослідження зосереджені переважно на юридичному аналізі норм та їх еволюції, однак не містять обґрунтованих підходів щодо інтеграції цього матеріалу у зміст шкільної правової освіти. Така обмеженість наукових розробок засвідчує недостатній ступінь вивченості проблеми й визначає потребу у створенні комплексної методики її викладання

Проблематика методики викладання права власності на землю у закладах загальної середньої освіти набуває ваги саме у контексті модернізації навчальних програм, де правова освіта має поєднувати знання законодавства із вихованням екологічної свідомості, патріотизму та громадянської відповідальності. Це створює підґрунтя для формування нового покоління громадян, які розуміють цінність землі не лише як приватного блага, а як основи сталого розвитку держави.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є аналіз та вивчення методики викладання права власності в закладах загальної середньої освіти (на прикладі права власності на землю). Така діяльність спрямована на формування в учнів правової культури, громадянської компетентності та екологічної свідомості на основі поєднання історико-правового, нормативного та практичного підходів.

Визначена мета зумовила постановку і розв’язання наступних *завдань*:

- розкрити теоретико-методологічні засади вивчення права власності на землю у шкільному курсі, визначити його освітню, виховну й розвивальну функції;
- проаналізувати історичні етапи розвитку права власності на землю (від Київської Русі до сучасної України) та обґрунтувати їх значення як навчального матеріалу;

- визначити методичні підходи до викладання теми – історико-джерельний, порівняльний, статистичний, дискусійний – і шляхи їх комплексного використання;
- систематизувати нормативно-правову, судову, статистичну та наукову базу, придатну для використання у шкільному навчанні;
- розробити практичні рекомендації та приклади навчальних завдань для роботи з правовими джерелами, судовими рішеннями й статистичними матеріалами;
- окреслити методичні засади інтеграції історико-правового матеріалу в освітній процес;
- підсумувати результати дослідження та визначити напрями подальшого вдосконалення методики викладання теми «Право власності на землю».

Об'єктом дослідження є методика викладання права власності в закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є особливості викладання права власності на землю в закладах загальної середньої освіти.

Хронологічні межі охоплюють період від здобуття Україною незалежності 24 серпня 1991 р. до наших днів.

Територіальні рамки охоплюють державні кордони незалежної України.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано комплекс загальнонаукових, спеціально-правових і педагогічних методів, які забезпечили системність і цілісність наукового пошуку. Використання логічного, аналітичного та системно-структурного підходів дало змогу узагальнити наукові підходи до поняття права власності на землю та визначити його педагогічний потенціал у шкільному курсі. Історико-правовий метод застосовано для простеження етапів становлення інституту власності на землю від давньоруського періоду до сучасності, а також для аналізу ключових правових документів, що відображають зміну уявлень про землю як об'єкт правового регулювання.

Порівняльно-правовий метод дав можливість співставити українське земельне законодавство з європейськими правовими моделями, виявити спільні тенденції та особливості, що мають значення для навчального процесу. Формально-юридичний метод використовувався для аналізу положень Конституції України, Земельного кодексу, законів і судових рішень, що визначають зміст та обсяг права власності на землю.

Педагогічні методи відіграли ключову роль у побудові навчально-методичної частини роботи. Було застосовано аналіз та синтез педагогічних підходів, узагальнення досвіду викладання правознавства, моделювання структури уроку, а також елементи дидактичного експерименту, що дозволили визначити ефективні прийоми подачі складного правового матеріалу школярам. Для виявлення провідних тенденцій розвитку земельних відносин і відображення їх у науковій літературі застосовано метод контент-аналізу. Метод узагальнення використано під час формулювання висновків і рекомендацій щодо вдосконалення методики викладання теми «Право власності на землю».

Наукова новизна. Наукова новизна магістерського дослідження полягає у комплексному підході до розроблення методики викладання права власності на землю в закладах загальної середньої освіти, що поєднує правовий, педагогічний, історико-культурний та екологічний аспекти. Уперше право власності на землю розглядається не лише як юридичне поняття, а як міждисциплінарна категорія, що має освітнє, виховне та світоглядне значення.

У роботі уточнено зміст поняття «право власності на землю» у контексті його шкільного викладання, визначено взаємозв'язок між правовими знаннями та формуванням громадянської компетентності учнів. Удосконалено методичні підходи до подання теми шляхом поєднання історико-правового аналізу, практичних завдань, роботи з нормативними джерелами та інтерактивних методів навчання.

Розроблено власну модель формування правової культури учнів у процесі вивчення теми «Право власності на землю», яка базується на принципах системності, наочності, зв'язку навчання з життєвими ситуаціями та екологічної

відповідальності. Запропоновано практичні рекомендації для вчителів щодо використання судової практики, історичних документів та сучасних прикладів земельних відносин у шкільному курсі правознавства.

Отримані результати доповнюють наукові уявлення про методику викладання правознавства, розширюють підхід до формування правосвідомості школярів і сприяють підвищенню ефективності правової освіти у закладах загальної середньої освіти.

Новизна отриманих результатів полягає також у тому, що в роботі вперше комплексно обґрунтовано методику викладання теми «Право власності на землю» у закладах загальної середньої освіти як міждисциплінарного навчального напрямку, що поєднує правовий, історичний, економічний та екологічний аспекти. Дослідження має інтеграційний характер і спрямоване на формування в учнів цілісного розуміння землі як національного багатства, об'єкта права і ресурсу сталого розвитку. Зокрема:

вперше:

- визначено структуру й зміст навчальної теми «Право власності на землю» з урахуванням положень Конституції України, Земельного кодексу, судової практики та історико-правових джерел;

- розроблено систему методичних прийомів і навчальних завдань (аналіз документів, дискусії, рольові ігри, статистичні вправи), адаптованих для учнів старших класів;

- створено модель-конспект уроку з використанням історико-правових, нормативних і статистичних матеріалів;

удосконалено:

- підхід до добору навчальних джерел шляхом поєднання нормативно-правових актів, судових рішень, офіційної статистики та наукової літератури в єдину методичну систему;

- класифікацію методів викладання правових тем у ЗЗСО через виокремлення їх навчальної та виховної функцій (історико-джерельний, хронологічний, порівняльний, статистичний, дискусійний);

дістали подальший розвиток:

- концепція правової освіти школярів у контексті формування громадянської компетентності та правової культури;
- методика використання історико-правового матеріалу у викладанні як інструмента осмислення зв'язку між історичними етапами розвитку земельних відносин і сучасними нормами права;
- педагогічні підходи до інтеграції правознавства з іншими навчальними предметами (історія, географія, громадянська освіта) з метою формування цілісного бачення проблеми власності на землю.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що оброблені в магістерській роботі підходи, методичні рекомендації та навчальні матеріали можуть бути використані для вдосконалення системи правової освіти школярів і підвищення ефективності викладання теми «Право власності на землю» у закладах загальної середньої освіти. Запропонована методика поєднує теоретичний, історико-правовий і практичний компоненти, що сприяє формуванню в учнів стійких правових знань, екологічної свідомості та громадянської компетентності. Сформульовані висновки, пропозиції і рекомендації *використані або можуть бути використаними у:*

- *науково-дослідній діяльності* – для подальшого розвитку методики викладання правознавства, зокрема тем, пов'язаних із земельним правом, власністю та екологічними правами громадян;
- *правотворчій діяльності* - під час удосконалення освітніх стандартів і програм із правознавства, розробки навчальних модулів з основ земельного права для старшої ЗЗСО;
- *правореалізаційній практиці* – у формуванні правосвідомості майбутніх громадян, які здатні застосовувати знання про власність на землю у реальному житті громади чи під час участі в місцевому самоврядуванні;
- *освітньому процесі* – при підготовці вчителів правознавства, розробці уроків, інтерактивних завдань, навчальних кейсів і методичних матеріалів для старших класів;

- *просвітницькій роботі* – у діяльності громадських організацій, центрів правової освіти та місцевих громад для підвищення правової культури населення, поширення знань про право власності на землю та відповідальне ставлення до природних ресурсів.

Апробація результатів. Кваліфікаційна робота пройшла апробацію в рамках проходження практики, а також на відкритому засіданні кафедри всесвітньої історії. За матеріалами роботи були підготовлені та опубліковані наукові тези в межах XII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми забезпечення прав і свобод людини», яка відбулася у місті Луцьку 12 грудня 2025 року.

Обсяг і структура магістерської роботи зумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Магістерська робота складається із **вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.**

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади викладання права власності на землю**» з'ясовано сутність і зміст права власності на землю, простежено етапи історико-правового становлення цього інституту та окреслено методологічні підходи до його вивчення в курсі правознавства.

Другий розділ «**Джерельна, нормативна та навчально-методична база вивчення права власності на землю**» присвячений аналізу чинних нормативно-правових актів, актуальної судової практики, статистичних даних, наукових досліджень і архівних матеріалів, що формують зміст навчання та забезпечують його доказовість і практичну спрямованість.

У третьому розділі «**Методика викладання права власності на землю в закладах загальної середньої освіти**» представлено обґрунтовану систему цілей, завдань і методів навчання, описано ефективні форми роботи з учнями, наведено приклади практичних завдань і вправ, а також подано модель-конспект уроку, апробований у реальному освітньому процесі..

Загальний обсяг магістерської роботи становить **101 сторінок**, з них основний текст займає 87 сторінок, список використаних джерел містить 72

найменувань, а додатки включають навчально-методичні матеріали та приклади конспектів уроків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Проблематика права власності на землю посідає важливе місце у розвитку українського суспільства. Земля в українській традиції сприймається не лише як економічний ресурс чи територіальна основа держави, а як символ історичної тяглості, соціальної справедливості та духовного зв'язку людини з природою. Вона формує у громадян розуміння цінності праці, справедливості розподілу матеріальних благ і відповідальності перед майбутніми поколіннями. Тому тема власності на землю має не тільки правовий, а й виховний зміст, що надає їй особливого значення у шкільній освіті.

Для учнів ЗЗСО вивчення права власності на землю стає першим кроком до розуміння основ правової системи держави. На цьому прикладі школярі усвідомлюють, що право власності – це не абстрактне поняття, а частина щоденного життя кожної людини. Через аналіз питань, пов'язаних із володінням, користуванням і розпорядженням землею, учні вчаться бачити, як право узгоджує приватні інтереси громадян із публічними потребами держави. Такий підхід сприяє формуванню правової культури, громадянської компетентності та екологічної свідомості – важливих складових сучасної освіти.

Теоретико-методологічна основа викладання теми «Право власності на землю» полягає у поєднанні юридичних знань із педагогічними методами, що дозволяють зробити складний правовий матеріал доступним і зрозумілим. Важливо не лише ознайомити учнів із нормами законодавства, а й допомогти їм побачити практичний зміст цих норм, навчити застосовувати їх у типових життєвих ситуаціях.

Особливість землі як об'єкта власності полягає у її невідтворюваності, природній родючості та екологічній функції. Тому під час викладання теми доцільно акцентувати увагу не лише на правах власника, а й на обов'язках, що виникають у зв'язку з користуванням землею. Це дозволяє учням зрозуміти, що

свобода у розпорядженні власністю завжди обмежена суспільними інтересами, а право власності передбачає відповідальність перед громадою.

Розділ спрямований на створення теоретичного підґрунтя для подальшого дослідження проблеми. У ньому розкривається сутність права власності на землю як навчального матеріалу, аналізується історичний розвиток цього інституту та окреслюються методичні підходи до його вивчення у ЗЗСО. Такий підхід забезпечує логічну послідовність, системність і практичну спрямованість навчання, формуючи в учнів цілісне бачення ролі землі у житті людини та держави.

1.1 Поняття та зміст права власності на землю у навчально-методичному викладі

Право власності займає провідне місце в системі національного права, адже саме воно визначає основи суспільного устрою, економічного розвитку та соціальної взаємодії. Через механізм власності встановлюються межі правомірної поведінки людини, її права й обов'язки щодо матеріальних благ. Цей інститут виходить за межі суто юридичного змісту, оскільки пов'язує економічні, філософські та соціальні аспекти людського буття. Як наголошують І. І. Килимник і О. І. Міхно, власність є складним багатокomпонентним явищем, у якому поєднуються правові, економічні та соціальні елементи, тому її розуміння потребує міждисциплінарного підходу [28, С.12-14].

Багатовимірність власності проявляється у трьох ключових вимірах: економічному, філософському та юридичному. З економічного погляду, власність визначається як володіння певними ресурсами та можливість отримувати від них користь. Філософський підхід пов'язує її з реалізацією свободи особи, здатністю людини діяти відповідально в межах суспільного життя. Юридичне розуміння відображається у відомій тріаді правомочностей – володіння, користування і розпорядження, які формують сутність права власності [48, С.27-29].

Поєднання цих підходів дозволяє сприймати право власності не лише як гарант індивідуальної свободи, а й як механізм реалізації соціальної відповідальності. У шкільному курсі правознавства ця ідея має особливу методичну вагу: учням важливо показати, що будь-яке право супроводжується обов'язком, а користування власністю пов'язане з дотриманням законодавчих, екологічних і моральних норм.

На думку О. Г. Бондар, земельна власність в Україні має подвійний – приватний і публічний – характер, оскільки держава та територіальні громади виконують регулятивні функції у сфері розпорядження землею [5, С.8-9]. Таке розуміння дає змогу під час навчання пояснити школярам, що земля належить не лише окремій людині, а й суспільству загалом, а отже, користування нею має відбуватися в межах загального інтересу.

Вивчення цієї теми у ЗЗСО сприяє розвитку правової культури, вихованню громадянської свідомості та відповідального ставлення до довкілля. Коли учні бачать у праві власності не лише можливість володіти, а й обов'язок берегти, вони починають сприймати закон не як обмеження, а як засіб підтримання справедливого порядку у суспільстві.

Право власності має не лише юридичне, а й вагоме виховне значення. Його вивчення у шкільному курсі сприяє розвитку у школярів розуміння справедливості, відповідальності, вміння захищати власні права та поважати права інших. Формування такого мислення є важливою умовою становлення зрілої правосвідомості. Як наголошує В. В. Носік, право власності на землю поєднує індивідуальний і суспільний виміри, адже воно покликане не лише задовольняти приватні потреби, а й забезпечувати виконання екологічних та соціальних функцій [48, С.103-105]. У педагогічній практиці це означає, що вчитель має допомогти учням зрозуміти межі особистої свободи у володінні майном та усвідомити значення суспільної відповідальності за його використання.

Формування правової культури через вивчення інституту власності передбачає не лише опанування юридичної термінології, а й розвиток моральних

орієнтирів. Учні вчатьсЯ бачити у власності не просто право володіння, а основу впорядкування суспільних відносин і досягнення балансу між інтересами особи, громади й держави. Такий підхід сприяє вихованню громадян, які здатні діяти в межах закону, усвідомлено користуючись своїми правами та виконуючи обов'язки перед суспільством.

Земля у національній правовій традиції посідає особливе місце як головне національне багатство, що визначає економічну незалежність і соціальну стабільність держави. Конституція України підкреслює, що земля є об'єктом особливої охорони держави, а право власності на неї гарантується кожному [31, Ст.14].

Економічне розуміння власності на землю передбачає її трактування як ресурсу, що забезпечує виробничу діяльність, життєдіяльність населення та сталий розвиток держави. Земля виконує не лише господарську, а й соціальну функцію – створює умови для збереження територіальної цілісності, розвитку громад і підтримання екологічної рівноваги. Як зазначає В. В. Носік, саме від ефективного правового режиму власності на землю залежить стабільність економічних процесів, рівень продовольчої безпеки та добробут громадян [48, С.103-105].

Такий підхід дозволяє учням зрозуміти, що земля є не просто матеріальним активом, а цінністю, яка потребує бережливого ставлення, правової культури й свідомого користування.

У правовій доктрині право власності на землю визначається через класичну тріаду правомочностей – володіння, користування та розпорядження. Такий підхід дозволяє чітко окреслити межі поведінки власника і зробити це поняття зрозумілим навіть у шкільному середовищі. Володіння передбачає фактичне утримання земельної ділянки, її охорону та контроль за використанням. Користування означає можливість отримувати від неї корисні властивості – обробляти, засівати, будувати чи здавати в оренду. Розпорядження пов'язане з визначенням подальшої юридичної долі ділянки: її можна продати, передати у спадок чи подарувати [28, С.75-76].

Для навчального процесу важливо донести, що право власності на землю – це не абстрактне теоретичне поняття, а практичний інструмент, який безпосередньо стосується життя кожної людини. Учням можна пояснювати його зміст через знайомі побутові ситуації. Наприклад, власність на земельну ділянку можна порівняти з володінням велосипедом чи смартфоном. Власник велосипеда має право володіти ним (зберігати вдома чи у дворі), користуватися для поїздок, а також – за згоди батьків – подарувати або продати. Аналогічно власник землі може володіти своєю ділянкою, користуватися нею для отримання прибутку та розпоряджатися у межах, установлених законом.

Такі паралелі допомагають зробити складні правові поняття доступними та зрозумілими для школярів. Разом із тим, на відміну від звичайних речей, земля має особливу суспільну цінність: вона невідтворювана, обмежена за площею й виконує життєво важливі екологічні функції. Тому кожне право власника на землю супроводжується низкою обов'язків, спрямованих на захист довкілля і дотримання суспільних інтересів. Як зазначає О. Г. Бондар, земельна власність вимагає балансу між індивідуальним волевиявленням і суспільною відповідальністю, адже будь-яке користування землею має відповідати публічним цілям і природоохоронним вимогам [5, С.10-12].

Такий підхід дозволяє педагогічно поєднати юридичний зміст і виховну мету: формувати у школярів не лише правові знання, а й екологічну свідомість, почуття відповідальності за використання природних ресурсів і розуміння взаємозв'язку між правами та обов'язками громадянина.

Поєднання економічного та юридичного підходів дає можливість сформувати у школярів цілісне уявлення про сутність права власності на землю. Учні поступово усвідомлюють, що земля – це не лише матеріальний ресурс, який має економічну вартість, а й особливий правовий об'єкт, щодо якого держава встановлює правила користування та захисту. Такий підхід сприяє розвитку правової культури, допомагає зрозуміти взаємозв'язок між економічними процесами та юридичними нормами, а також формує в учнів почуття відповідальності за збереження природних ресурсів.

Викладання теми у шкільному курсі передбачає також розмежування двох рівнів розуміння інституту власності – об’єктивного і суб’єктивного. Це дозволяє учням усвідомити, що право власності має як нормативне, так і практичне значення: воно визначає загальні принципи поведінки у сфері земельних відносин і водночас забезпечує конкретні можливості для реалізації прав окремих громадян.

Об’єктивне розуміння права власності на землю виявляється у вигляді системи правових норм, закріплених у Конституції України та Земельному кодексі. У ст. 14 Конституції зазначено, що земля є основним національним багатством, перебуває під особливою охороною держави та може бути у приватній, комунальній або державній власності [31, Ст.14]. Земельний кодекс України конкретизує ці положення, визначаючи порядок набуття, реалізації та припинення права власності, а також встановлюючи гарантії його захисту [24]. У такому контексті право власності виступає як загальна нормативна система, що забезпечує єдність і справедливість земельних відносин у державі.

Суб’єктивне розуміння відображає право власності через можливості конкретного власника – фізичної чи юридичної особи – реалізовувати свої правомочності. Воно охоплює володіння (фактичне утримання земельної ділянки та документальне підтвердження права), користування (отримання вигоди, зокрема вирощування культур чи забудову) та розпорядження (передача у спадок, продаж, дарування). При цьому власник не має абсолютної свободи дій, адже його права обмежуються нормами екологічного законодавства та суспільними інтересами. Як зазначає В. В. Носік, саме в цьому балансі між приватними правами та публічними обмеженнями проявляється зрілість правової системи та відповідальність власника перед суспільством [48, С.121-123].

Такий підхід у навчанні дозволяє поєднати теоретичні знання з практичними прикладами, допомагаючи учням усвідомити, що право власності – це не лише юридичний термін, а жива система відносин, у якій поєднуються свобода, обов’язок і відповідальність.

Для навчальної методики особливо важливо показати учням різницю між поняттями «правило» і «правомочність», адже саме це допомагає зрозуміти, як функціонує право власності у реальному житті. Найзручніше пояснити це через знайомі приклади. Наприклад, правила дорожнього руху – це загальнообов’язкові норми, однакові для всіх, які визначають рамки поведінки на дорозі. Натомість правомочність – це можливість конкретного водія користуватися автомобілем, їхати, зупинятися чи повертати, але виключно в межах установлених правил. Аналогічно в земельному праві: Конституція України та Земельний кодекс встановлюють обов’язкові норми, які регулюють права всіх громадян, а суб’єктивне право полягає у здатності конкретного власника реально здійснювати дії щодо своєї земельної ділянки.

З методичного погляду ефективно використовувати на уроках порівняльні таблиці або вправи типу *«розподіли приклади»*, де учні мають визначити, до якого виміру – об’єктивного чи суб’єктивного – належить кожна з наведених ситуацій. Така форма роботи сприяє розвитку аналітичного мислення, навичок класифікації та узагальнення, а також допомагає учням зрозуміти взаємозв’язок між нормою закону та її практичним застосуванням. Подібні завдання можна поєднувати з роботою з текстами Конституції чи Земельного кодексу, щоб учні самостійно знаходили приклади «правил» і «правомочностей». Це формує у школярів здатність бачити дію права не лише у теорії, а й у повсякденних обставинах.

Право власності на землю у сучасному українському законодавстві має особливі риси, що відрізняють його від інших видів майнових прав. Йдеться насамперед про унікальний статус землі як об’єкта правовідносин. Конституція України визначає землю основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави [31]. Це положення підкреслює дві фундаментальні ідеї: земля є ключовим природним ресурсом, що має загальнонаціональне значення, і водночас держава бере на себе обов’язок забезпечувати її правовий захист та раціональне використання.

На відміну від інших об'єктів власності, земля не може розглядатися виключно як товар чи засіб виробництва. Вона має економічне, культурне, історичне та екологічне значення, що надає праву власності на неї публічного змісту. Для освітнього процесу це означає, що вчитель має допомогти учням усвідомити: володіння землею передбачає не лише можливість отримувати вигоду, а й обов'язок дбати про збереження її як частини спільного національного надбання. Такий підхід поєднує правові знання з вихованням екологічної та громадянської свідомості.

Важливою ознакою інституту права власності на землю є багаторівневність його суб'єктів, яка забезпечує поєднання державних, колективних і приватних інтересів у сфері землекористування. У ст. 13 Конституції України закріплено, що земля, її надра, водні та інші природні ресурси належать Українському народові, який реалізує своє право власності через органи державної влади та місцевого самоврядування. Водночас ст. 14 і 142 Конституції України, а також норми Земельного кодексу України визначають можливість існування трьох форм власності – державної, комунальної та приватної [24].

Таке нормативне розмежування створює систему, у якій право власності реалізується на кількох рівнях. На загальнодержавному рівні держава виступає гарантом публічного інтересу, забезпечуючи раціональне використання земельних ресурсів і дотримання екологічних стандартів. На місцевому рівні територіальні громади реалізують комунальну власність, вирішуючи питання забудови, благоустрою та природокористування в межах своїх територій. Нарешті, приватна власність громадян та юридичних осіб відображає індивідуальний вимір господарювання й особистої відповідальності. Така багаторівнева система створює складну, але збалансовану структуру правовідносин, у якій поєднуються приватні, колективні та суспільні інтереси.

Ще однією визначальною рисою права власності на землю є унікальні властивості самого об'єкта. На відміну від інших речей, земля не може бути відтворена чи замінена, а її кількість є обмеженою. Її цінність визначається не лише площею, а й родючістю ґрунтів, екологічним станом, розташуванням,

водним і кліматичним режимом. Як зазначає А. М. Мірошніченко, земля поєднує в собі економічні, соціальні та природні функції, що зумовлює її особливий правовий статус [43, С.95-97].

Земля виступає основою сільськогосподарського виробництва, просторовою базою для розміщення промисловості й населених пунктів, а також головним чинником підтримання екологічної рівноваги. Саме тому право власності на землю має не лише економічний, а й екологічно-соціальний вимір. Власник земельної ділянки не може використовувати її довільно, адже зобов'язаний дотримуватися вимог екологічного законодавства та не завдавати шкоди природному середовищу. Ця відповідальність вирізняє інститут земельної власності серед інших видів майнових прав і надає йому публічного значення, особливо актуального в умовах сучасних екологічних викликів.

Для навчального процесу у закладах загальної середньої освіти важливо показати учням, що право власності на землю має не лише юридичний, а й екологічний зміст. Учитель може продемонструвати цю різницю через порівняння з правом власності на звичайні речі. Наприклад, власник телефону або одягу може вільно ними розпоряджатися – продати, подарувати чи знищити. Водночас власник земельної ділянки обмежений у своїх діях: він повинен дотримуватися екологічних, містобудівних і соціальних норм, адже земля є частиною національного багатства. Такий підхід допомагає учням зрозуміти, що право власності – це не лише можливість користуватися майном, а й відповідальність перед суспільством і природою.

Корисним методичним прийомом є створення візуальної моделі – наприклад, діаграми або схеми, на якій відображено три рівні власності: народну, державну та приватну. До неї можна додати четвертий вимір – екологічну складову, що показує обов'язки власника перед довкіллям. Учням можна запропонувати вправу з порівняння: визначити, які риси є спільними для права власності на землю та на інші об'єкти (телефон, автомобіль, житло), а які – унікальними саме для земельної власності. Це не лише розвиває логічне мислення, а й формує у школярів правову чутливість до питань охорони природи.

Особливу увагу вчитель має звернути на стратегічне значення землі для державності. Як наголошує В. В. Носік, земля в Україні є не просто об'єктом цивільного обігу, а основою суверенітету, що зумовлює особливий правовий режим її використання [48, С.211-213]. Для учнів цю тезу можна проілюструвати прикладами з історії України – від козацьких земельних традицій до сучасних реформ, коли саме питання розподілу та контролю над землею визначали політичний і соціальний розвиток держави.

Методичний акцент у викладанні теми доцільно робити на практичному закріпленні матеріалу. Ефективним буде створення ситуаційного завдання «Права та обов'язки власника земельної ділянки», де учні заповнюють таблицю: у першій колонці – права, у другій – обов'язки, у третій – можливі наслідки порушення норм (наприклад, штрафи, втрата права користування, деградація ґрунтів). Така вправа допомагає усвідомити, що кожне право супроводжується обов'язком і що свобода дій власника має межі, визначені суспільними інтересами.

Отже, право власності на землю як навчальний матеріал дозволяє представити його не лише як юридичну категорію, а як елемент формування світогляду школярів. Вивчення цього інституту дає змогу поєднати історичний, економічний, екологічний і правовий підходи. Земля – це не просто об'єкт власності, а основа життєдіяльності, що вимагає дбайливого ставлення. Її унікальні риси – невідтворюваність, родючість, екологічна функція – підкреслюють необхідність поєднання приватних і публічних інтересів у правовому режимі [24;31].

Такий підхід дозволяє зробити навчання інтегрованим і ціннісно зорієнтованим, поєднавши правову освіту з вихованням екологічної свідомості та громадянської відповідальності.

Для навчального процесу у закладах загальної середньої освіти надзвичайно важливо, щоб учні сприймали право власності на землю як живе й практичне явище, а не як набір абстрактних юридичних формулювань. Ефективність навчання залежить від того, наскільки зміст теми буде наближений

до життєвого досвіду школярів. Тому ключову роль відіграють практичні приклади, аналогії, робота з текстами законів та аналіз реальних ситуацій. Учням доцільно пропонувати завдання, у яких вони зможуть порівнювати власність на землю з іншими видами майна, визначати межі правомірної поведінки власника, а також обговорювати соціальні й екологічні наслідки зловживань правом власності.

Особливу увагу під час викладання варто приділяти екологічній функції власності. У процесі навчання необхідно підкреслювати, що право володіти, користуватися і розпоряджатися землею супроводжується обов'язком дбати про її збереження та раціональне використання. Це положення випливає з конституційних гарантій, які встановлюють, що земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. Залучення учнів до обговорення прикладів порушення екологічних норм або конфліктів інтересів між громадою і власником землі допомагає краще зрозуміти, що власність – це не лише право, але й відповідальність перед суспільством.

Методичний висновок полягає у необхідності формування інтегрованого підходу до викладання теми «Право власності на землю», який поєднує юридичну, громадянську та екологічну складові. Такий підхід забезпечує розвиток у школярів здатності бачити взаємозв'язок між правами і обов'язками, між індивідуальною свободою та суспільним благом. Вивчення права власності має не лише інформативний, а й виховний характер, спрямований на виховання поваги до власності як до засадничої цінності правової держави.

У результаті цього процесу учні починають сприймати право власності на землю як суспільно значущий інститут, у якому поєднано особисті, державні й екологічні інтереси. Таке бачення відповідає сучасній концепції сталого розвитку, що передбачає баланс між економічними потребами людини, вимогами охорони довкілля і принципами справедливого користування природними ресурсами [43, С.101-103;48, С.218-220].

1.2 Висвітлення права власності на землю у шкільних підручниках

Розгляд теми права власності на землю у шкільному курсі доцільно починати з доби Київської Русі, оскільки саме в цей період закладалися основи правового ставлення до землі як до головного ресурсу життя громади. Земля у давньоруському суспільстві виступала не лише засобом господарювання, а й фактором соціальної стабільності, що визначав структуру громади та її взаємовідносини. Основною формою землекористування було общинне володіння, за якого земля розподілялася між членами громади залежно від потреб родини, але залишалася у спільному розпорядженні. Така система сприяла розвитку почуття колективної відповідальності та взаємодопомоги: усі члени громади були зацікавлені у збереженні родючості ґрунтів і справедливому розподілі наділів [22].

Поряд з колективною формою користування з часом почала формуватися князівсько-доменна власність, що створювала матеріальну основу влади князя та дружинної знаті. Земельні володіння, передані у користування боярам або монастирям, ставали елементом індивідуалізованого права володіння, що свідчило про поступовий перехід від спільної до персоніфікованої форми власності. Цей процес відображав соціальну стратифікацію суспільства та появу перших ознак феодальних відносин. Такий дуалістичний характер земельної системи – поєднання общинного користування із зародками приватного володіння – визначав специфіку правового розвитку Київської Русі [21].

Наукові дослідження історії земельних відносин в Україні формують великий корпус літератури, у якому простежуються концепції колективного землекористування, феодальної приватної власності, умовного володіння та сучасної публічно-правової природи землі. Огляд літератури дає можливість показати еволюцію права власності на землю в різні історичні епохи, окреслити ключові підходи, що склалися в юридичній науці, та визначити, які джерела можуть бути використані у змісті навчання учнів. У наукових працях

приділяється увага не лише юридичним нормам, а й соціальним, економічним та культурним чинникам, що впливали на становлення земельної системи.

Класичні праці М. Владимирського-Буданова є базовим джерелом для вивчення земельних відносин Київської Русі. Автор підкреслював, що провідною формою володіння була громада, наділена правом розподілу землі між членами, а індивідуальне землеволодіння ще не мало ознак сучасної приватної власності. Він детально аналізує норми Руської Правди, що закріплювали звичаєві моделі користування орними землями, лісами й луками, та відзначає, що юридичні категорії «володіння» і «власність» у давньоруському праві не розмежовувалися чітко. О. Романович-Славатинський доповнює цей підхід, зазначаючи, що князівські домени, які виникли на базі общинних земель, заклали фундамент ранніх форм індивідуалізованого земельного володіння. Він описує механізми управління князівськими маєтностями, що були засобом забезпечення військово-адміністративної влади [60].

Сучасні історики права, зокрема Н. Яковенко, підкреслюють, що земельні відносини доби Київської Русі були тісно пов'язані з соціальною структурою суспільства та родовою організацією. Авторка наголошує, що громада виконувала функції розподілу земель, арбітражу й соціального контролю, а тому ключовим правовим інститутом залишалися колективні форми землекористування [71].

У литовсько-польський період структура земельної власності зазнала істотних змін. Одним із найґрунтовніших досліджень цього етапу є праця О. Кресіна, який розглядає Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 років як першу повноцінну кодифікацію земельного права на українських теренах. Він наголошує, що статuti юридично закріпили шляхетську монополію на землю, встановили спадковість маєтків та легітимізували широкі права землевласника щодо селян, що поступово формувало класичну феодальну модель приватної власності [39]. Н. Яковенко детально описує соціально-правові наслідки концентрації земель у руках магнатів та формування величезних латифундій. Вона підкреслює, що земельна система Речі Посполитої створила «станову

економіку», де право власності було тісно пов'язане зі становими привілеями [71]. О. Апанович також аналізує цю епоху, вказуючи, що польсько-литовські норми значною мірою вплинули на соціальну трансформацію українського населення та стали підґрунтям для козацького руху [2].

Значний пласт наукових досліджень присвячений земельним відносинам доби Козаччини. Н. Яковенко наголошує, що земля у козацькому середовищі виступала не як об'єкт приватної власності, а як форма службового забезпечення. Козацькі наділи надавалися за військову службу, а старшинські рангові маєтності – за виконання адміністративних функцій [71]. О. Апанович у фундаментальних працях про військову організацію Гетьманщини підкреслює, що земля була елементом військово-адміністративної системи, а рішення про її розподіл ухвалювалися полковими та сотенними радами [3]. Т. Чухліб описує механізм земельного устрою Гетьманщини як поєднання громадського, умовного та службового володіння, підкреслюючи роль громади у вирішенні земельних спорів [70].

Попри значний науковий доробок, присвячений історії земельних відносин, сучасні шкільні підручники з правознавства майже не містять цілісного викладу історичного розвитку права власності на землю. Аналіз навчальних видань показує, що тема представлена фрагментарно або зведена до загального визначення права власності без урахування історико-правового контексту.

У підручниках **О. Д. Наровлянського «Правознавство. 9 клас» (2017)** [46] розглядається загальне поняття права власності, однак відсутні будь-які відомості про історичні форми земельної власності, функціонування громадського землеволодіння в Київській Русі, земельні режими періоду Литовських статутів чи трансформації козацького рангового землекористування. Матеріал не містить історичних прикладів, які дозволили б учням простежити еволюцію правового режиму землі на українських територіях та зрозуміти логіку становлення сучасної системи земельних відносин.

У підручнику **М. В. Кравчука «Правознавство. 10 клас» (2017) [36]** право власності на землю згадується лише як один із об'єктів власності. Водночас історичні особливості земельних правовідносин, такі як станове землеволодіння, громади, магдебурзьке право, козацькі та пізніші форми землекористування, у зміст не включені. Учні отримують сучасне трактування норм, але без пояснення історичних причин їх формування.

Аналогічно, у підручниках **О. І. Пометун і Т. О. Ремех «Практичне право. 9 клас» (2017) [55]** та **І. Д. Василькова, В. М. Кравчука, В. Я. Бодака та ін. «Правознавство (профільний рівень)» для 11 класу (2019) [8]** земельна тематика подана лише у вигляді короткого переліку правомочностей власника. Обидва видання не містять розкриття історичних форм землекористування, правових традицій Литовсько-Руської держави, норм козацького права чи особливостей трансформації земельних відносин у XIX–XX століттях. Відсутність історико-правового матеріалу не дозволяє учням побачити еволюційний характер становлення сучасного правового режиму земельної власності та зрозуміти логіку його розвитку.

Результати аналізу свідчать, що чинні підручники з правознавства не забезпечують учнів історико-правовою базою для усвідомленого вивчення земельних відносин. Відсутність системного історичного матеріалу унеможлиблює розуміння логіки становлення сучасного земельного законодавства. Така ситуація зумовлює необхідність розроблення спеціальної методики викладання, яка інтегрує історичні відомості про право власності на землю в зміст шкільного курсу правознавства та забезпечує глибше засвоєння теми.

Сучасна юридична наука приділяє значну увагу визначенню правового режиму землі в умовах ринкової економіки та конституційних трансформацій. Однією з ключових праць є «Земельне право України» А. Мірошніченка. Автор розглядає землю як невідтворюваний природний ресурс, що зумовлює особливу нормативну модель власності: право приватного власника має поєднуватися з екологічними обов'язками та обмеженнями, пов'язаними з публічним інтересом

[44]. В. Носік формує конституційно-правову концепцію землі як національного багатства, обґрунтовуючи, що земля – не лише об’єкт цивільного обороту, а й елемент суверенітету народу, що потребує особливого правового захисту і чітко визначених обмежень для приватного сектору [47]. П. Кулинич та В. Семчик аналізують еволюцію земельних відносин у контексті реформ, підкреслюючи, що сучасні моделі обмеження права власності (сервітути, охоронні зони, цільове призначення) мають історичні корені у колективних та умовних формах землекористування [39].

Методичні дослідження акцентують увагу на ролі історичних джерел у формуванні змісту шкільного курсу правознавства. Н. Заріцька підкреслює, що робота учнів з документами Руської Правди, Литовських статутів, універсалів гетьманів та актів земельних реформ допомагає осмислити розвиток правових норм і їхню сучасну інтерпретацію [20]. А. Пащенко у методичних матеріалах звертає увагу на необхідність застосування порівняльного методу, що дозволяє учням побачити зв’язок між історичними та сучасними нормами, а також зрозуміти соціальні чинники, що впливали на формування земельних відносин [49].

Проведений огляд літератури засвідчує, що інститут права власності на землю в Україні формувався у складних історичних умовах, охоплюючи колективні моделі землекористування Київської Русі, станову феодальну власність литовсько-польської доби, умовні та службові форми козацького землеволодіння та сучасну публічно-правову концепцію землі як національного багатства. Така багатовимірність та історична нерівномірність розвитку цього інституту визначають особливу складність його сприйняття учнями. Саме тому актуальність нашого дослідження полягає у необхідності сформувати методичний підхід, який дозволяє інтегрувати історико-правовий матеріал у шкільний курс правознавства так, щоб учні могли зрозуміти логіку еволюції земельних відносин, усвідомити причини сучасних правових обмежень і побачити, що земельне законодавство України є результатом багатовікового розвитку. Така побудова навчального змісту сприятиме формуванню правової

культури, відповідального ставлення до землі та здатності школярів інтерпретувати земельні норми крізь призму історичного досвіду, що робить дослідження безпосередньо значущим для сучасної педагогічної практики.

Важливим етапом правового оформлення земельних відносин стало прийняття «Руської Правди» – першого писаного джерела права, яке систематизувало норми, пов'язані з власністю, спадкуванням та відповідальністю за порушення меж землеволодінь. У ній простежується прагнення захистити власність громади та встановити санкції за її самовільне захоплення. Для шкільного курсу цей документ має значну дидактичну цінність, оскільки дозволяє навчити учнів працювати з історичними правовими текстами.

На уроці учням можна запропонувати порівняльне завдання: зіставити окремі норми «Руської Правди» з положеннями Конституції України та Земельного кодексу, визначити, як змінилося розуміння права власності та його захисту. Така робота сприяє розвитку історико-правового мислення й допомагає усвідомити спадкоємність правових традицій [4, С.117-122].

Цей підхід дозволяє інтегрувати історичний матеріал у сучасний зміст правознавства, формуючи в учнів розуміння, що право власності – це результат історичного розвитку суспільства, у якому тісно переплітаються економічні, соціальні та моральні чинники.

З методичного погляду доцільно звернути увагу учнів на те, що общинне землеволодіння Київської Русі певною мірою нагадує сучасну комунальну власність, коли земля належить громаді, але використовується спільно і з дотриманням спільних інтересів. Така аналогія дозволяє провести паралель між історичними формами володіння землею та сучасною системою місцевого самоврядування, роблячи матеріал ближчим і зрозумілішим для школярів. У межах практичного заняття учням можна запропонувати завдання проаналізувати уривок із *«Руської Правди»* й дати відповідь на запитання: «Які принципи, закладені в цьому документі, залишаються актуальними сьогодні?» Подібна робота не лише розвиває навички аналізу правових джерел, а й

допомагає усвідомити спадкоємність правових ідей, що проходить крізь усю історію українського законодавства [13].

Перехід від колективних форм землеволодіння Київської Русі до індивідуалізованих проявів власності у князівських доменах створив основу для нової системи земельних відносин, що склалася в наступну епоху. У литовсько-польський період (XV–XVII ст.) відбулися суттєві зміни у правовому режимі землі, які визначили розвиток українських земельних відносин на кілька століть уперед. Основною тенденцією цього часу стало утвердження феодальної моделі власності, де земля дедалі більше концентрувалася у руках шляхти та магнатів.

Таке зосередження земель призвело до закріпачення селян, котрі поступово втрачали право вільно володіти та користуватися землею, ставши залежними від землевласників. Відповідні правові норми були закріплені в Литовських статутах, які стали основним джерелом права на українських землях у складі Великого князівства Литовського. Вони встановлювали привілейоване становище шляхти, обмежуючи права селян на землю й тим самим поглиблюючи соціальну нерівність.

У методичному аспекті цей період є зручним для організації порівняльного аналізу: учні можуть зіставити принципи спільного землекористування доби Київської Русі з моделлю феодальної власності литовсько-польської доби. Такий підхід дає змогу продемонструвати, як право на землю поступово перетворювалося з колективного на індивідуальне, і як воно стало інструментом влади та соціального контролю [13;21;22;41].

Таке подання матеріалу дозволяє не лише розкрити соціальну сутність феодальної власності, а й навчити школярів аналізувати еволюцію правових систем, показуючи, що зміни у формах власності завжди пов'язані з політичними та економічними процесами.

У навчально-методичному аспекті розгляд литовсько-польського періоду створює ефективну можливість для порівняльного аналізу історичних форм землеволодіння. Учитель може акцентувати увагу учнів на контрасті між «землею громади» Київської Русі та «землею пана» доби феодалізму, показуючи,

як політична та соціальна структура суспільства впливала на зміст права власності. Для практичної роботи доцільно запропонувати учням створити порівняльну таблицю, у якій у першій колонці буде зазначено права громади в Київській Русі, а в другій – обмеження селян у литовсько-польську добу. Такий формат допомагає школярам усвідомити, що право власності не є сталою категорією, а змінюється разом із розвитком суспільства, політичних систем і влади [26].

Подібний аналіз створює передумови для переходу до наступного історичного етапу – доби Козаччини, яка відзначалася становленням нової моделі земельних відносин. У козацькій державі земля почала розглядатися не лише як засіб господарювання, але і як винагорода за службу, що мала умовний характер. Кожен козак міг користуватися своїм наділом індивідуально, проте це користування завжди супроводжувалося обов'язками перед громадою та військово-адміністративною організацією. Земельна власність у цей час виступала одночасно економічним ресурсом, соціальним статусом і формою відповідальності, що відображало особливу правову природу цього інституту [21;41].

Важливим історико-правовим джерелом, яке може бути використане у шкільному курсі, є Конституція Пилипа Орлика 1710 року. Цей документ, хоча і не мав прямого земельного регулювання, відображав взаємозв'язок між владою, суспільством і територією, що опосередковано вказує на принципи колективної відповідальності за землю. Учні можна запропонувати опрацювати уривок з тексту Конституції Орлика [16] та визначити, як у ній проявляється ідея поєднання індивідуального і громадського інтересу у питаннях управління.

З методичного боку цю тему зручно подати через інтерактивні форми навчання. Наприклад, можна провести дискусію у форматі кейсу «Чи була земля власністю козака чи власністю громади?», де учні аргументують позиції обох сторін, спираючись на історичні факти та документи. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, навичок аналізу джерел, уміння вести

аргументовану полеміку та формує глибше розуміння того, що право власності завжди має подвійний характер – індивідуальний і суспільний [13;66].

Козацька система землеволодіння, заснована на поєднанні особистого користування та громадської відповідальності, з часом поступилася новим тенденціям, які проявилися впродовж XIX століття. Поворотним моментом цього періоду стало скасування кріпосного права, що докорінно змінило соціально-правовий статус селян та започаткувало процес формування приватного селянського землеволодіння [21].

Після реформ селяни отримали можливість володіти землею, проте новий порядок залишався нерівноправним і обмеженим. Наділи, які вони одержували, зазвичай були мізерними й не забезпечували повноцінного господарювання. До того ж, значна частина селян опинилася в економічній залежності через необхідність викупних платежів, що сплачувалися протягом десятиліть. Поміщицьке землеволодіння при цьому фактично зберегло свої позиції, а соціальна нерівність у доступі до земельних ресурсів залишалася глибокою. Незважаючи на певну систематизацію правових механізмів купівлі-продажу, оренди й спадкування, реальний вплив селян на земельні відносини був обмежений, а поняття власності набувало скоріше формального, ніж реального змісту [23].

У навчально-методичному аспекті цей період надзвичайно важливий для демонстрації учням соціальної динаміки та взаємозв'язку між правом і економікою. Учителю варто запропонувати учням проаналізувати статистичні дані того часу – середній розмір селянських наділів, співвідношення між поміщицькими та селянськими землями, умови викупних платежів. Такі матеріали можна подати у вигляді порівняльних таблиць або діаграм, що дає змогу візуалізувати масштаби соціальної нерівності та сформуванню розуміння того, як правові норми впливають на економічні можливості громадян [13].

Саме ці суперечливі реформи XIX століття створили передумови для радикальних змін у земельному устрої, що настали з утвердженням радянської влади. Прийняття Конституції УСРР 1919 року стало моментом повного розриву

з традиційною системою приватного землеволодіння. У цьому документі вперше на законодавчому рівні було ліквідовано приватну власність на землю та встановлено державну монополію на землю і природні ресурси. Відтоді селяни втратили статус власників і перетворилися на користувачів земель, розпорядником яких виступала держава [33].

У 1920–1930-х роках відбулася радикальна трансформація земельних відносин, що стала продовженням курсу на ліквідацію приватної власності та утвердження державного контролю над землею. Унаслідок націоналізації та колективізації земля передавалася у користування колгоспам і радгоспам, які стали базовими формами господарювання в сільському секторі. Формально це подавалося як справедливий розподіл ресурсів між трудящими, однак фактично така політика знищила будь-які прояви приватної ініціативи. Селяни втратили не лише право власності, а й реальний вплив на управління господарством. Колгоспне право зосереджувалося на обов'язках селян, водночас позбавляючи їх можливості вільно розпоряджатися землею, що суттєво змінило саме розуміння власності як правової категорії [40;64].

У другій половині XX століття продовжувала діяти система державної монополії на землю, закріплена в Конституціях УРСР 1937 та 1978 років. Хоча селяни отримували у користування присадибні ділянки, ці землі мали строго обмежений правовий статус – вони не могли бути об'єктом купівлі-продажу, дарування чи застави. Таким чином, будь-яке користування землею залишалося похідним від державної власності, а правомочності селян визначалися виключно з волі держави [30;29].

З навчально-методичного погляду цей період є надзвичайно зручним для організації порівняльного аналізу правового статусу селянина у різні історичні епохи. Учитель може запропонувати учням створити таблицю або діаграму, у якій порівняти:

- права селянина до 1919 року (купівля-продаж, спадкування, оренда землі);

– статус селянина після встановлення радянської влади (усунення від власності, колективне господарювання, трудові обов'язки).

Такий підхід допомагає школярам побачити еволюцію права власності як індикатора політичних змін і зрозуміти, як правові норми відображають соціальну політику держави.

Проголошення незалежності України у 1991 році ознаменувало новий етап у розвитку інституту власності на землю. Почалася земельна реформа, що мала на меті відновлення приватної власності після десятиліть державної монополії. Головним напрямом політики стало розпаювання колективних господарств і передача земель громадянам. У цей час мільйони селян отримали земельні паї, які стали основою сучасного приватного землеволодіння. За статистичними даними, у 1991–2001 роках понад шість мільйонів земельних ділянок були передані у приватну власність, що свідчило про безпрецедентні масштаби реформи [56, С.30].

З методичного погляду, викладання цього етапу дає можливість показати учням, як правові зміни впливають на життя громадян у реальному вимірі. Для цього доцільно використовувати хронологічні таблиці, карти реформ, статистичні графіки, що демонструють динаміку передачі земель у приватну власність. Такий формат уроку не лише робить історико-правовий матеріал зрозумілішим, але й формує у школярів цілісне бачення того, як право власності на землю розвивається в тісному зв'язку з історією державності та суспільними змінами.

Прийняття Конституції України 1996 року стало визначальною віхою у становленні сучасного інституту приватної власності на землю. У ст. 41 Основного Закону закріплено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а право приватної власності є непорушним і гарантованим державою [31]. Це положення засвідчило повернення України до європейських стандартів правового регулювання власності та стало основою для розбудови ринкових відносин у земельній сфері.

Разом із тим процес становлення приватної власності супроводжувався серйозними правовими й соціальними суперечностями. У 2001 році Верховна Рада України ухвалила рішення про запровадження мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення, який тривав майже два десятиліття. Його метою було запобігання масовій скупці землі під час переходу до ринкової економіки, однак фактично цей крок обмежив права власників земельних паїв та створив ситуацію юридичної невизначеності. Лише з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року, який набрав чинності у 2021 році, в Україні було відкрито ринок землі, що поклало початок новому етапу розвитку земельного права [53].

Відкриття ринку землі стало одним із найбільш дискусійних питань у сучасній правовій і політичній історії України. Воно спричинило широку суспільну дискусію щодо пошуку балансу між економічною доцільністю та соціальною справедливістю. З одного боку, прихильники реформи наголошували на її потенціалі для залучення інвестицій, розвитку сільського господарства та підвищення ефективності використання земель. З іншого – опоненти висловлювали занепокоєння можливістю надмірної концентрації земель у руках великих власників, загрозою для дрібних фермерів та ризиком зростання соціальної нерівності.

У навчальному процесі цю тему доцільно представити у форматі дискусії «За і проти ринку землі», під час якої учні аналізують аргументи обох сторін, формують власну позицію та обґрунтовують її. Така форма роботи сприяє розвитку критичного мислення, навичок аргументації й правового аналізу, допомагає школярам усвідомити, що право власності – це не лише юридичне поняття, а й жива соціально-економічна категорія, тісно пов'язана з реальними потребами суспільства.

Історичну еволюцію права власності на землю у шкільному курсі доцільно подавати через чітку періодизацію, що дозволяє простежити послідовність переходу від колективних форм землеволодіння Київської Русі до сучасної

системи приватної власності. Такий підхід допомагає учням побачити, як зміна політичних режимів, економічних умов і суспільних цінностей впливала на формування правових інститутів.

Методичне значення цього узагальнення полягає у тому, що історія земельних відносин може стати практичною базою для формування у школярів уявлення про право як живий, динамічний механізм, що змінюється разом із суспільством. Завдяки цьому учні не лише опановують знання про минуле, а й навчаються розуміти зв'язок між правом, економікою та політикою, усвідомлюючи, що розвиток права власності на землю є відображенням історії самої держави.

Попри значний науковий інтерес до історії формування земельних відносин та правового режиму землі в Україні, увага дослідників зосереджена переважно на юридичному або історико-правовому аналізі. Питання методики викладання права власності на землю у закладах загальної середньої освіти практично не висвітлене, а наявні праці не містять рекомендацій щодо адаптації складного історико-правового матеріалу до змісту шкільних предметів. Це свідчить про недостатній ступінь розробленості проблеми та підтверджує актуальність нашого дослідження.

1.3 Методологічні підходи до вивчення права власності у шкільному курсі (методи навчання)

Метод історичних джерел у викладанні права власності на землю має особливе значення, оскільки дозволяє учням безпосередньо працювати з автентичними текстами, що відображають еволюцію земельних відносин та правових інститутів. Використання уривків із таких документів, як «Руська Правда», Конституція Пилипа Орлика 1710 року, Конституція УСРР 1919 року та Конституція України 1996 року, дає змогу простежити, як змінювалося розуміння власності на землю у різні історичні періоди. Для школярів це створює

можливість побачити право не як абстрактну категорію, а як живу систему правил, що відображає соціальні й політичні потреби суспільства.

Робота з першоджерелами сприяє розвитку навичок критичного мислення, вміння аналізувати юридичні тексти, виявляти ключові положення та співвідносити їх з історичним контекстом. Наприклад, при ознайомленні з положеннями «Руської Правди» учні можуть визначити, як регулювалися питання землекористування та спадкування у Київській Русі [4, С.117-122]. Конституція Пилипа Орлика надає можливість побачити закріплення права на землю у контексті становлення козацької державності [66, с.4-10]. Конституція УСРР 1919 року, у свою чергу, демонструє радикальну відмову від приватної власності та встановлення державної монополії [33]. Конституція України 1996 року закріпила непорушність приватної власності на землю, що підтвердило відновлення європейських принципів правового регулювання [31].

Методично цінним є використання цих документів у формі завдань для учнів. Наприклад, можна запропонувати порівняти, як у різні історичні епохи закріплювалося право на землю: від колективних форм землекористування Київської Русі до сучасної гарантії приватної власності у Конституції України. Такі вправи не лише формують у школярів знання з історії та права, але й розвивають вміння знаходити спільне та відмінне у правових системах, критично оцінювати еволюцію правових норм. Це сприяє формуванню правової культури та розумінню учнями того, що сучасні права мають історичне підґрунтя і є результатом тривалого розвитку суспільних відносин.

Продовжуючи попередній підхід, який базувався на роботі з історичними джерелами, важливим інструментом навчання виступає метод хронологічної послідовності. Його сутність полягає у впорядкуванні навчального матеріалу відповідно до історичних етапів розвитку права власності на землю: від Київської Русі та колективних форм землеволодіння, через литовсько-польську добу і козацьку державу, далі – до подій Української Народної Республіки, радянського періоду та сучасного етапу незалежної України. Такий виклад

дозволяє учням побачити закономірність змін та усвідомити, що кожен новий правовий етап є логічним продовженням попереднього.

Практична цінність цього методу полягає у використанні наочних матеріалів – схем, таблиць та ліній часу. Наприклад, учням можна запропонувати побудувати хронологічну таблицю з ключовими датами та подіями: «Руська Правда» як перший письмовий документ про земельні відносини [4, С.117-122], Конституція Пилипа Орлика 1710 року як крок до обмеження влади гетьмана та захисту прав громади [66, С.4-10], Конституція УСРР 1919 року як приклад повної відмови від приватної власності, Конституція України 1996 року – як гарантія її непорушності.

Послідовне подання матеріалу розвиває у школярів логічне мислення, допомагає зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки між подіями та законами, а також формує вміння бачити цілісну картину історико-правового процесу. Такий метод не лише поглиблює знання учнів, а й сприяє формуванню історико-правового світогляду, який є основою для розуміння сучасного права власності на землю.

Логічним продовженням хронологічного підходу є метод порівняння правових систем, який дозволяє школярам глибше усвідомити особливості українського досвіду в контексті європейського правового розвитку. Його суть полягає у співставленні українських земельних відносин з моделями, які формувалися в інших країнах.

Для прикладу, у Франції право приватної власності на землю закріплене ще у Декларації прав людини і громадянина 1789 року як «священне і непорушне», що створило передумови для утвердження інституту приватного володіння [22]. У Німеччині земельні відносини поступово набули стабільності завдяки чітким правовим гарантіям приватної власності, що забезпечувало соціально-економічний розвиток. Натомість в Україні протягом радянського періоду приватна власність була ліквідована Конституцією УСРР 1919 року, а земля проголошена загальнонародним надбанням, що унеможливлювало вільний обіг земельних ділянок [33].

Порівняння цих моделей дозволяє продемонструвати учням контраст між європейськими традиціями неперервності приватного землеволодіння та радянською моделлю державної монополії. Для навчальної практики доцільно використати вправу «таблиця відмінностей», де у колонках відображаються ключові риси: суб'єкти права, обсяг правомочностей, можливість відчуження землі. Такий підхід формує критичне мислення, адже учні вчаться робити висновки на основі порівняння, а не лише запам'ятовування фактів.

У результаті метод порівняння правових систем дає змогу школярам усвідомити, що право власності на землю в Україні розвивалося у специфічних історичних умовах, однак сучасні тенденції тяжіють до європейських стандартів.

Важливим доповненням до методів історичних джерел і порівняння є використання статистичних матеріалів, що дозволяють школярам побачити динаміку земельних відносин у кількісному вимірі. Метод роботи з цифрами та діаграмами полягає у застосуванні офіційних даних для ілюстрації ключових етапів розвитку права власності на землю, особливо у період приватизаційних процесів 1990–2000-х років.

За даними Державного комітету України із земельних ресурсів, у 1991–2001 роках у приватну власність було передано понад 6,7 мільйона земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а до 2010 року громадяни отримали близько 27 мільйонів державних актів на право приватної власності на землю [15]. Аналізуючи ці цифри, учні можуть зрозуміти масштабність реформ і відчувати, як швидко трансформувалася структура земельних відносин.

Ефективним способом візуалізації статистики є побудова інфографіки: діаграм, графіків та карт. Учитель може показати, як змінювалася частка державної, комунальної та приватної власності упродовж десятиліть. Для розвитку аналітичних навичок учням можна дати завдання побудувати власний графік або діаграму на основі запропонованих даних, наприклад – розподіл земель залежно від форми власності.

Такий підхід має значний методичний потенціал: робота з числами навчає школярів критично сприймати інформацію, робити узагальнення та висновки на

основі об'єктивних показників. Окрім того, використання діаграм і графіків робить навчальний процес наочним і доступним, що особливо важливо у формуванні правової культури школярів.

Завершуючи характеристику методологічних підходів, варто зупинитися на методі дискусій і прогнозування, який має особливе значення у викладанні права власності на землю. Якщо робота з історичними джерелами і цифрами формує знання про минуле та сучасність, то дискусійно-прогностичний підхід відкриває простір для осмислення майбутнього розвитку правових інститутів.

Суть методу полягає у створенні навчальних ситуацій, де учні мають висловити власне бачення перспектив земельних відносин. Наприклад, обговорення теми «Ринок землі в Україні: можливості та ризики» допомагає школярам зрозуміти як економічні, так і соціальні наслідки реформ. Також можна пропонувати завдання щодо прогнозування екологічної функції власності: якими будуть вимоги до землекористувачів через 20–30 років у контексті зміни клімату чи євроінтеграційних процесів.

Дискусія може набувати форми міні-дебатів чи рольових ігор. Наприклад, «парламентські слухання про земельну реформу» дають можливість учням виконувати ролі депутатів, експертів чи представників громади, формуючи аргументи та відстоюючи різні точки зору. Такий формат активізує мислення, вчить будувати логічні висновки та аргументувати позицію на основі правових і фактичних матеріалів.

Метод дискусій і прогнозування виконує важливу виховну функцію. Він розвиває громадянську компетентність учнів, допомагає усвідомити, що право власності на землю – не статичне поняття, а інститут, який постійно трансформується під впливом суспільних потреб і викликів часу. Саме в дискусіях школярі вчаться критично оцінювати різні підходи, толерантно ставитися до іншої думки та шукати баланс між приватними і суспільними інтересами.

Методичний ефект полягає у тому, що вчитель не просто передає знання, а створює простір для їх осмислення і застосування в умовах навчальної

симуляції. Це робить тему права власності на землю актуальною і практично значущою для школярів, що відповідає завданням формування правової культури молодого покоління.

Систематизація різних підходів до викладання права власності на землю показує, що лише комплексне їх використання дозволяє досягти максимальної ефективності у навчальному процесі. Поєднання історичного, хронологічного, порівняльного методів із роботою з джерелами, статистикою та дискусіями забезпечує багатогранність сприйняття матеріалу. Для школярів це означає не лише засвоєння фактів, а й формування цілісного уявлення про землю як про правову категорію, економічний ресурс і водночас екологічне благо. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, уміння працювати з документами й даними, формує громадянську та екологічну компетентність.

Узагальнюючи застосування методів, можна зазначити, що їх комбінація створює навчальний простір, у якому учні здобувають знання не у відриві від реальності, а через практичні приклади, аналіз правових документів і обговорення актуальних проблем. Це формує цілісне світосприйняття й допомагає усвідомити, що право власності на землю має не лише юридичне, а й соціальне, культурне та екологічне значення.

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛЬНА ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА БАЗА ВИВЧЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Аналіз методологічних підходів до викладання права власності на землю вимагає надійного теоретичного й практичного підґрунтя, яке забезпечується системою джерельної та навчально-методичної бази. Саме вона визначає зміст уроків, дозволяє поєднувати історичний, правовий та соціально-економічний контекст і формує в учнів цілісне уявлення про сутність права власності. Така база є не лише джерелом знань, а й інструментом формування правового мислення, адже дає можливість учням побачити, як правові норми діють у реальному житті, які наслідки вони мають для громадян і держави.

У шкільному курсі правознавства джерельна база охоплює нормативно-правові акти (зокрема Конституцію України, Земельний кодекс, закони про охорону навколишнього середовища), судову практику (рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду), статистичні матеріали (дані Державної служби статистики, Міністерства аграрної політики) та наукові праці українських учених (Носіка В.В., Мірошніченка А.М., Ріпенка А.І., Бондар О.Г.). Їх комплексне використання допомагає учням зрозуміти не лише текст закону, але й його практичне застосування.

Використання різних типів джерел у навчальному процесі сприяє розвитку аналітичних і дослідницьких умінь школярів. Історичні документи дозволяють простежити еволюцію земельних відносин; нормативні акти – закріпити знання про чинне право; судові рішення – побачити, як правові норми тлумачаться і реалізуються; статистика – оцінити реальний стан земельної реформи. Такий підхід поєднує теорію з практикою, формуючи комплексне бачення права власності на землю як багатовимірного явища, що поєднує юридичний, соціальний та економічний аспекти.

Особливої ваги набуває інтеграція сучасних і класичних джерел. Поєднання історичних пам'яток (наприклад, «Руської Правди» чи Конституції

Пилипа Орлика) з актуальними нормативними актами та рішеннями судів створює ефект історичної тяглості і показує учням, що право – це не застигла система, а результат розвитку суспільства. Такий методичний підхід допомагає не лише глибше засвоїти навчальний матеріал, але й виховує повагу до права та державних інститутів, сприяє формуванню правової культури й громадянської відповідальності учнів у контексті сучасних викликів земельних відносин в Україні.

2.1 Нормативно-правові акти як навчальні джерела

Правові документи, зокрема Конституції та кодекси, мають фундаментальне значення у процесі формування правової культури школярів. Вони виступають не лише джерелами права, а й дієвими інструментами виховання поваги до правових норм та розвитку громадянської компетентності. Робота з автентичними текстами, як-от Конституцією України чи Земельним кодексом, дозволяє учням безпосередньо ознайомитися з офіційними положеннями, що регулюють суспільні відносини, і зрозуміти механізми їх практичного застосування.

Використання правових документів у навчальному процесі має ще одну важливу функцію – воно сприяє формуванню в учнів уміння аналізувати тексти, виокремлювати ключові норми та співвідносити їх із реальними життєвими ситуаціями. Наприклад, розгляд положень Конституції України про право власності на землю дає змогу пояснити, чому це право вважається непорушним та які гарантії його захисту передбачені державою [31].

У методичному плані робота з такими документами допомагає вчителю створювати інтерактивні завдання: школярі можуть виписати основні статті, що стосуються земельних відносин, порівняти їх із нормами минулих епох або обговорити їх значення у сучасному суспільстві. Завдяки цьому правові акти стають не лише теоретичним матеріалом, а й практичним засобом виховання правосвідомості та поваги до закону.

У процесі вивчення права власності на землю надзвичайно важливо звертатися до конституційних актів, які відображають еволюцію цього інституту та демонструють зміну підходів держави до регулювання земельних відносин. Такі документи є першоджерелами, що дозволяють учням побачити, як у різні епохи визначалося місце землі у суспільстві, та усвідомити закономірність цих змін.

Одним із перших прикладів є Конституція Пилипа Орлика 1710 року, яка хоч і не набула практичного застосування, але закріплювала уявлення про землю як основу державного устрою та гарантію існування козацької громади [16]. Цей документ має особливу методичну цінність, оскільки дозволяє показати учням, що уявлення про землю як політичний і правовий ресурс існувало задовго до сучасних законів.

Конституція Української Народної Республіки 1918 року засвідчила перехід до демократичних принципів і закріпила право власності як важливий елемент суспільного устрою, підкреслюючи індивідуальні права громадян [32]. Для методичного викладу цей акт можна використати як приклад спроби демократичного закріплення земельних прав у період національно-визвольних змагань.

Кардинально протилежний підхід було відображено у Конституції УСРР 1919 року, де приватна власність на землю була ліквідована, а земля оголошувалася всенародним надбанням, що перебуває у виключній власності держави [33]. Це дозволяє показати учням приклад радикальної трансформації земельних відносин, яка повністю усувала індивідуальні права на землю.

Конституція України 1996 року закріпила новий етап розвитку, визначивши право приватної власності як непорушне та гарантоване державою [31]. На уроках доцільно запропонувати учням завдання з порівняння формулювань і правових підходів у цих актах: від земельної власності як основи державності до її ліквідації у радянський час і, зрештою, до відновлення та гарантування у незалежній Україні.

Такі вправи не лише розвивають навички роботи з історико-правовими джерелами, але й формують критичне мислення, дозволяючи учням усвідомити, що право власності на землю завжди було відображенням політичних і соціальних змін.

Особливе місце серед нормативно-правових актів у процесі навчання займає Земельний кодекс України, адже саме він містить найбільш системний виклад норм, що регулюють право власності на землю. Використання положень кодексу у шкільному курсі дозволяє показати учням сучасний стан правового регулювання та підкреслити, що право власності є не лише історичною категорією, а й діючою нормою, яка безпосередньо впливає на життя громадян.

Чинний Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року визначає форми власності на землю (державна, комунальна, приватна), коло суб'єктів права власності, а також права та обов'язки власників земельних ділянок [24]. Наприклад, учні можуть працювати з положеннями про право власника володіти, користуватися та розпоряджатися своєю ділянкою, а також з нормами, що покладають обов'язки щодо охорони ґрунтів та недопущення шкоди довкіллю.

Практичне значення цього джерела полягає в тому, що воно дає можливість демонструвати учням зв'язок між конституційними принципами та конкретними нормами законодавства. На уроках можна організувати інтерактивні вправи: учні у групах працюють з окремими статтями кодексу, формують приклади їхнього застосування у повсякденному житті або дискутують про баланс між правами й обов'язками власників землі.

Такий підхід не лише сприяє формуванню правової культури школярів, але й допомагає виробити навички практичного тлумачення правових норм. Робота з фрагментами кодексу дозволяє учням побачити, що закон не є абстрактною категорією, а конкретним інструментом регулювання суспільних відносин, доступним для розуміння й застосування навіть у шкільному середовищі.

Поряд із Конституцією України та Земельним кодексом важливу роль у формуванні навчальної бази відіграють інші нормативно-правові акти, що деталізують або розвивають основні положення земельного законодавства. Їхнє

використання у шкільному курсі дозволяє учням зрозуміти, що система права є багаторівневою та динамічною, а реформи у сфері земельних відносин відбуваються на основі спеціальних законів і підзаконних актів.

Особливої уваги заслуговує Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року, який став правовою основою для скасування багаторічного мораторію та відкриття ринку сільськогосподарських земель [53]. Використання цього акта в освітньому процесі дозволяє показати учням, як законодавчі зміни впливають на економіку та суспільство, а також створює підґрунтя для дискусій у класі щодо переваг і ризиків земельного ринку.

Не менш важливим є Цивільний кодекс України 2003 року, який у розділах про право власності конкретизує правомочності власників та співвідносить земельну власність із загальними нормами цивільного права [69]. Робота з цими положеннями допомагає учням зрозуміти, що земля є одночасно об'єктом спеціального земельного та загального цивільного регулювання.

Додатково у шкільному курсі можуть бути використані постанови Кабінету Міністрів України та укази Президента, що стосуються земельної політики, наприклад, у частині регулювання діяльності Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [54]. Їхнє застосування у навчальному процесі дозволяє наочно показати, що право власності на землю не обмежується лише загальними принципами, а знаходить своє вираження у щоденних управлінських рішеннях і практичних механізмах реалізації державної політики.

Залучення цих джерел у шкільний курс сприяє формуванню в учнів розуміння сучасних реформ у земельній сфері, а також розвиває їхні навички орієнтації у правовому просторі, що є ключовим елементом правової культури.

Робота з нормативно-правовими актами у шкільному курсі вимагає спеціальної методики, адже тексти законів відзначаються складністю термінології та структурою, що може ускладнити їх сприйняття учнями. Основне завдання педагога полягає у тому, щоб зробити ці документи зрозумілими та

доступними, не втративши їх правової сутності. Для цього доцільно використовувати адаптовані уривки замість повного тексту, акцентуючи увагу на ключових статтях, які розкривають зміст права власності на землю.

Одним із ефективних прийомів є пояснення статей Конституції чи Земельного кодексу через життєві приклади, наближені до досвіду учнів. Наприклад, положення Конституції України 1996 року про непорушність приватної власності можна пояснити через аналогію з правом школяра на його особисті речі [31]. Такі паралелі роблять юридичний текст більш зрозумілим і водночас формують повагу до права.

Важливо також створювати навчальні кейси на основі історичних і сучасних нормативних актів. Наприклад, аналіз Конституції УНР 1918 року може стати завданням для дискусії «право селян на землю: демократія чи компроміс?», а Закон України 2020 року про обіг земель сільськогосподарського призначення – підґрунтям для рольової гри «парламентські дебати про ринок землі» [53].

Залучення нормативних актів у такій методичній інтерпретації сприяє розвитку критичного мислення, формуванню громадянської компетентності та вмінню співвідносити правові норми з реальними суспільними процесами. Учні починають сприймати закони не як абстрактні тексти, а як інструменти, що безпосередньо впливають на життя суспільства.

Нормативно-правові акти становлять основу для формування правової культури учнів, оскільки саме вони закріплюють базові положення щодо права власності на землю та визначають його сучасне розуміння. Робота з такими документами дозволяє школярам поступово набувати навичок орієнтації у законодавчих текстах, розуміти відмінність між історичними моделями і сучасними нормами та усвідомлювати значення права як регулятора суспільних відносин. Використання адаптованих уривків Конституцій, кодексів і законів у навчальному процесі сприяє поєднанню теоретичного матеріалу з практичними завданнями, що підсилює виховний ефект. У результаті учні сприймають закон не як абстрактний текст, а як реальний інструмент захисту прав, що формує

активну громадянську позицію та відповідальне ставлення до землі як національного багатства.

2.2 Судова практика як матеріал для шкільних кейсів

Судова практика посідає особливе місце у системі джерел права, оскільки саме через рішення судів норми законодавства отримують конкретне тлумачення і застосування у життєвих ситуаціях. Для шкільної правової освіти вона має подвійну цінність: з одного боку, демонструє учням, як абстрактні положення законів втілюються на практиці, з іншого – формує у них уявлення про суд як гаранта дотримання прав людини та громадянина. Пояснюючи дітям, що саме суд є органом, здатним захистити права у разі їх порушення, вчитель розвиває у школярів повагу до права та довіру до правової системи держави.

Особливе значення для формування правової культури учнів має практика Конституційного Суду України, адже його рішення закріплюють принцип непорушності права власності, визначають межі обмеження цього права, а також уточнюють співвідношення між приватними та публічними інтересами. Наприклад, у рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 Конституційний Суд наголосив, що право власності на землю гарантується державою, а будь-яке його обмеження можливе лише на підставі Конституції та закону [58]. Аналогічно, у практиці Верховного Суду послідовно підкреслюється, що незаконне позбавлення власника можливості користуватися своєю земельною ділянкою є порушенням конституційного права власності, яке має бути усунене у судовому порядку. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 20 лютого 2019 року у справі № 373/2054/16-ц (провадження № 61-16077св18) суд наголосив, що будь-яке втручання у здійснення права власності повинно бути законним, мати легітимну мету та бути пропорційним. Цей приклад дозволяє показати школярам, що право власності не є абстрактною декларацією, а реальним механізмом захисту інтересів громадян [9].

З методичної точки зору робота з уривками судових рішень дає змогу учням розвивати навички критичного мислення, аналізувати аргументацію суддів та співвідносити її з нормами законодавства. Ефективним прийомом є організація обговорення у форматі «міні-суду», коли учні розподіляються на ролі позивача, відповідача та суддівської колегії, аналізують факти справи і намагаються дійти власного рішення. Подібна діяльність формує вміння аргументовано відстоювати позицію, працювати з правовими текстами та бачити право як інструмент вирішення конфліктів.

Залучення судової практики у навчальний процес має виховне значення. Учні поступово усвідомлюють, що закони діють не самі по собі, а через конкретні механізми їх реалізації, серед яких ключову роль відіграє суд. Це дозволяє підняти рівень правової свідомості та підготувати школярів до активної участі у суспільному житті на засадах законності, справедливості та відповідальності.

Продовжуючи характеристику судової практики як навчального матеріалу, доцільно звернути увагу на приклади рішень Конституційного Суду України, що мають принципове значення для розуміння учнями сутності права власності на землю. Вони відображають, як абстрактні конституційні положення наповнюються реальним змістом у процесі правозастосування та стають основою для тлумачення й захисту прав громадян.

Одним із ключових є рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, у якому Суд підкреслив, що право власності на землю є непорушним і гарантується державою, а будь-які обмеження можуть мати місце лише на підставі Конституції та законів України [59]. У навчальному процесі це рішення доцільно використати як ілюстрацію того, що гарантії, закріплені у Конституції, не залишаються деклараціями, а підтверджуються у діяльності вищих судових органів.

Для учнівської аудиторії ефективним буде поєднання аналізу уривків з рішення із завданням порівняти його з положеннями статей 13 і 41 Конституції

України [31]. Такий прийом допоможе побачити, як правові норми реалізуються через судову практику.

У методичному аспекті це відкриває можливість для постановки дискусійного питання: «Чи може держава обмежувати власника землі і в яких випадках це виправдано?». Подібний підхід формує у школярів навички критичного аналізу, вміння аргументувати позицію та враховувати баланс між індивідуальними правами і суспільними потребами. Таким чином, використання рішень Конституційного Суду у навчальному процесі стає дієвим засобом інтеграції правової теорії та практики у шкільну освіту.

Продовжуючи характеристику судової практики, слід звернути увагу і на постанови Верховного Суду України, які конкретизують норми земельного законодавства у контексті захисту прав власників. На відміну від Конституційного Суду, що визначає загальні конституційні стандарти, Верховний Суд вирішує конкретні спори, тим самим демонструючи школярам, як право застосовується у реальних життєвих ситуаціях.

Показовим прикладом є постанова Верховного Суду від 20 лютого 2019 року у справі № 373/2054/16-ц (провадження № 61-16077св18), у якій Суд наголосив, що незаконне позбавлення особи можливості користування земельною ділянкою суперечить положенням ст. 41 Конституції України про непорушність права власності та має бути усунене в судовому порядку. Це рішення демонструє практичну реалізацію конституційного принципу захисту прав власників на землю [9]. У цьому рішенні Суд фактично підтвердив, що втручання у правомочності власника можливе лише у випадках, прямо передбачених законом, і будь-які інші обмеження є неправомірними.

Для навчальної практики така справа може бути використана у форматі кейсу. Учням пропонується ознайомитися з фабулою: власника позбавили можливості користуватися земельною ділянкою всупереч закону. Завдання полягає у тому, щоб визначити, які саме права були порушені та які шляхи їх захисту передбачає закон. Такий підхід не лише розвиває вміння аналізувати

конкретні ситуації, а й формує правову культуру, оскільки школярі вчать розглядати право власності як гарантовану і захищену державою цінність.

У методичному плані застосування прикладів із практики Верховного Суду дозволяє зробити навчальний матеріал більш наочним та життєвим. Робота з реальними рішеннями вчить учнів співвідносити загальні норми права з конкретними обставинами, розуміти логіку судового розгляду та формувати уявлення про суд як механізм захисту прав.

Важливим доповненням до національної судової практики у навчальному процесі є ознайомлення школярів із рішеннями Європейського суду з прав людини, які безпосередньо стосуються України. Це дозволяє поєднати вивчення права власності на землю з європейським виміром захисту прав людини. Особливо показовою є справа «Зеленчук і Цицюра проти України» від 22 серпня 2018 року, у якій Суд розглядав питання мораторію на продаж сільськогосподарських земель. ЄСПЛ визнав, що багаторічна заборона на відчуження земельних ділянок порушує ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки обмежує право власників розпоряджатися своєю землею [57].

Для навчального процесу цей приклад цінний тим, що дозволяє учням побачити відмінності між національним і європейським підходами до тлумачення права власності. Якщо в Україні тривалий час переважав публічний інтерес, який обґрунтовувався необхідністю збереження земельних ресурсів, то ЄСПЛ підкреслив пріоритет індивідуальних прав власників. На уроці це може стати основою для дискусії: чи є виправданим обмеження права власності заради суспільного блага і де проходить межа між приватними та публічними інтересами.

У методичному плані використання цього рішення як навчального кейсу формує у школярів розуміння взаємозв'язку національної та міжнародної правової системи, виховує критичне мислення та демонструє, що права власності мають захист не лише всередині країни, а й на європейському рівні.

Використання судових рішень у навчальному процесі відкриває значний потенціал для формування у школярів не лише знань, а й практичних навичок правового мислення. Проте важливо враховувати, що тексти рішень Конституційного Суду чи Верховного Суду відзначаються складною юридичною мовою, великою кількістю посилань і спеціальних термінів. Тому у шкільному курсі доцільно застосовувати адаптацію таких документів у форматі «кейсу». Це означає, що учням подається короткий опис фабули справи, основне питання, яке вирішував суд, і ключове рішення. Додатково пропонуються запитання, які допомагають школярам осмислити зміст рішення: «Яке право було порушено?», «Які аргументи суду є головними?», «Чи погоджуєтесь ви з висновками?».

Методично цінними є інтерактивні форми роботи, що дозволяють залучити учнів до активного аналізу судових рішень. Однією з ефективних практик є рольова гра у форматі «судового засідання», де учні розподіляють ролі суддів, адвокатів, сторін спору і намагаються відтворити процес ухвалення рішення. Інший варіант – проведення дебатів, у ході яких учні відстоюють різні позиції щодо обмеження або гарантування права власності на землю. Такі вправи сприяють розвитку навичок аргументації, логічного мислення та культури правового діалогу.

Не менш важливою є можливість запропонувати школярам завдання зі складання власних висновків на основі запропонованих матеріалів. Наприклад, після аналізу рішення Конституційного Суду вони можуть сформулювати, у чому полягає принцип непорушності права власності. Подібний підхід дозволяє учням не лише ознайомитися з юридичними текстами, а й навчитися працювати з правовими джерелами, що є надзвичайно цінним у формуванні громадянської компетентності та правової культури майбутніх громадян.

Отже, судова практика у навчанні права власності на землю відіграє роль містка між нормами законодавства та їх реальним застосуванням. Адаптовані для ЗЗСО приклади рішень сприяють формуванню в учнів правосвідомості, розумінню принципу верховенства права та розвитку навичок аналізу.

Використання кейсів у шкільному курсі дозволяє поєднати правову теорію з практикою, що є необхідною умовою якісної правової освіти.

2.3 Статистичні дані та офіційні звіти як ілюстративний матеріал на уроках

У процесі вивчення теми «Право власності на землю» статистичні дані відіграють важливу роль, адже вони дозволяють учням краще уявити масштаби та динаміку земельних реформ. Цифри роблять абстрактні правові положення зрозумілішими й ближчими до реальності. Наприклад, показники розподілу земельних ресурсів між державними, комунальними та приватними власниками допомагають сформувати у школярів уявлення про пропорції та баланс у земельних відносинах.

Статистика також виконує доказову функцію у правових дослідженнях, оскільки підтверджує чи спростовує ефективність тих чи інших реформ. Використання офіційних звітів Держгеокадастру чи Держстату дозволяє учням працювати з перевіреною інформацією, що сприяє формуванню критичного ставлення до джерел даних. Для шкільних занять статистичний матеріал особливо цінний завдяки можливості його візуалізації. Діаграми, графіки та таблиці роблять навчальний процес наочним, розвивають аналітичні здібності учнів і допомагають сприймати право власності на землю не лише як сукупність норм, а і як явище, що має реальний кількісний вимір.

Продовжуючи характеристику значення статистики у викладанні права власності на землю, варто звернутися до конкретних показників, що відображають масштабні перетворення у земельній сфері в перші десятиліття незалежності України. Саме цифри земельної реформи 1990–2000-х років стали наочним підтвердженням відновлення інституту приватної власності та створення передумов для формування ринку землі.

За даними Держкомзему, упродовж 1991–2001 років громадянам було передано у приватну власність понад 6,7 млн земельних ділянок різного

цільового призначення, що засвідчувало системність процесу паювання [58]. Подальший розвиток цього напрямку відобразився у видачі близько 27 млн державних актів на право приватної власності на землю до 2010 року, що стало унікальним прикладом масштабної приватизації земельних ресурсів у Європі [6].

Для навчального процесу ці дані можуть бути використані у форматі практичної роботи: учні створюють діаграму чи графік на тему «Як розподілялася земля у 1990–2000-х роках?». Така вправа сприятиме розвитку навичок візуалізації інформації, критичного аналізу статистики та формуванню розуміння, що право власності на землю має не лише юридичний, але й вагомий соціально-економічний вимір.

Продовжуючи аналіз статистичного матеріалу, важливо звернути увагу на офіційні звіти Держкомзему, Держгеокадастру та інших державних органів, які систематично відображають стан земельних відносин. Ці документи мають значну цінність для навчального процесу, оскільки містять актуальні та достовірні дані про структуру земельного фонду, обсяги приватизації, а також розподіл земель за формами власності.

Зокрема, щорічні статистичні збірники «Земельна реформа в Україні» та «Стан земельних відносин» дозволяють простежити динаміку змін у земельному фонді держави. Дані цих звітів показують, як змінювалася частка земель державної, комунальної та приватної власності, що дає можливість учням побачити закономірність переходу від домінування державної власності до зростання частки приватного землеволодіння [27;56].

У практичному аспекті ці матеріали можуть бути використані у вигляді навчального завдання: складання таблиці «Розподіл земель за формами власності». Така вправа не лише формує в учнів уміння працювати з офіційними документами, але й допомагає осмислити сучасні реалії земельних відносин в Україні, розвиваючи аналітичне мислення та правову культуру.

Продовжуючи роботу зі статистичними матеріалами, доцільно залучати міжнародні звіти, які надають ширший контекст для розуміння земельних відносин. Дані Світового банку, Продовольчої та сільськогосподарської

організації ООН (ФАО), а також інституцій Європейського Союзу містять важливу інформацію про земельні ресурси, їх використання та ринок землі у різних країнах. Використання таких матеріалів у навчальному процесі допомагає школярам усвідомити місце України у світових тенденціях і зрозуміти, що проблеми власності на землю є універсальними та потребують комплексного підходу.

Особливе значення має порівняння України з європейськими країнами, зокрема Польщею та Німеччиною, де земельні реформи відбувалися швидшими темпами та забезпечили формування розвинутого ринку землі. Учні можуть виконати вправу «Знайди відмінності між статистикою України та Польщі/Німеччини», що дає змогу на практиці побачити, як різні підходи до регулювання земельних відносин впливають на соціально-економічний розвиток [27;48].

Залучення міжнародних статистичних джерел у шкільному курсі сприяє розвитку навичок порівняльного аналізу та формуванню глобального бачення проблеми права власності на землю.

Ефективне використання статистичних матеріалів на уроках права потребує спеціальної методики, яка дозволяє адаптувати складні цифри та показники до рівня сприйняття школярів. Важливо не просто наводити дані з офіційних звітів чи міжнародних досліджень, а перетворювати їх на доступний навчальний матеріал, що стимулює зацікавленість та активну роботу учнів. Один зі способів полягає у використанні скорочених таблиць, діаграм та інфографік, які наочно показують тенденції земельної реформи, наприклад, динаміку передачі земель у приватну власність або співвідношення державних, комунальних та приватних земель [27].

Перетворення статистики у завдання робить процес навчання інтерактивним. Учням можна запропонувати побудувати власну діаграму на основі реальних даних або створити короткий тест, у якому варіанти відповідей ґрунтуються на числових показниках. Наприклад, завдання «У якому році було видано понад 20 мільйонів державних актів на землю?» дозволяє закріпити

фактичний матеріал через елемент гри. Такий підхід розвиває аналітичне мислення школярів, вчить працювати з цифрами та робити висновки на основі об'єктивної інформації.

Застосування статистики у навчанні права власності на землю поєднує юридичний і соціально-економічний аспекти, формує в учнів уміння критично сприймати інформацію та зіставляти її з реаліями сучасного суспільства [48].

Використання статистичних даних у процесі викладання права власності на землю має важливе значення для формування правової культури школярів. Цифри постають своєрідною «мовою фактів», яка дозволяє підтверджувати теоретичні положення конкретними прикладами та робить матеріал більш переконливим. Аналіз офіційних звітів і міжнародних досліджень сприяє розвитку у старшокласників уміння працювати з доказами, критично оцінювати інформацію та робити обґрунтовані висновки. Таке поєднання теорії з фактами не лише підвищує рівень засвоєння знань, а й формує у молоді навички сучасного правового мислення, необхідні для усвідомленого громадянського вибору [27].

2.4 Наукова література та архівні документи як ресурси для вчителя

Наукова література виступає одним із ключових ресурсів у процесі викладання права власності на землю у закладах загальної середньої освіти. Вона дозволяє вчителю отримати систематизоване знання про розвиток земельних відносин, особливості правового регулювання та сучасні тенденції у сфері власності. Використання праць провідних українських науковців формує підґрунтя для якісного підбору навчального матеріалу, забезпечує наукову достовірність та актуальність змісту шкільного курсу.

Підручники та монографії створюють можливість поєднати теоретичні положення з практичними прикладами. Так, у працях В. Носіка акцентується увага на соціальній функції власності та необхідності її узгодження з публічними інтересами [48]. А. Мірошніченко аналізує сучасні підходи до розуміння земельного права, включаючи питання приватизації та ринку землі [43]. Праці А.

Пащенко містять методологічні узагальнення щодо розвитку земельного законодавства і корисні для пояснення теми гармонізації українського права з європейськими стандартами [50].

Методичний аспект роботи з науковою літературою полягає у правильній адаптації складного академічного матеріалу для старшокласників. Вчитель має відбирати не весь обсяг наукових положень, а лише ті, що здатні викликати інтерес та зрозумілі у навчальному контексті. Наприклад, при поясненні принципу непорушності права власності можна використовувати уривки з монографії чи підручника, подаючи їх у спрощеному вигляді та супроводжуючи прикладами з повсякденного життя. Важливо також застосовувати схеми, таблиці та завдання на порівняння, щоб учні краще зрозуміли теоретичний матеріал.

Поєднання сучасних наукових досліджень із методичними прийомами дозволяє забезпечити високий рівень викладання та формування у школярів глибокого розуміння права власності на землю як багатогранного інституту.

Наукові праці українських дослідників становлять важливе джерело для формування навчального контенту з теми права власності на землю. Вони дають змогу не лише висвітлити історичний розвиток інституту, але й продемонструвати сучасні проблеми й напрями реформування земельних відносин. Для вчителя використання таких джерел означає можливість подавати школярам матеріал, який поєднує академічну глибину з актуальністю для сучасного суспільства.

Значне місце серед досліджень посідають роботи В. Носіка, де розкривається концепція права власності Українського народу та аналізується співвідношення приватних і публічних інтересів [48]. Праці А. Мірошніченка систематизують норми земельного законодавства, звертають увагу на проблеми приватизації, ринку землі та екологічної складової земельних відносин [43].

Дослідження А. Пащенко розкривають історію кодифікації земельного законодавства та містять приклади правових підходів, які можна адаптувати для шкільних занять [50]. В. Бурдін аналізує проблеми приватизації, паювання та

мораторію, що особливо важливо для пояснення сучасних дебатів про земельний ринок [6]. У працях Н. Заріцької висвітлюються історико-правові засади земельних відносин у середньовічній Україні, що допомагає створити для учнів уявлення про глибинні корені правових інститутів [19].

Використання цих джерел у шкільному курсі дозволяє виділити теми, що близькі та зрозумілі учням: історичні етапи розвитку земельних відносин, проблеми приватизації та ринку землі, питання екологічної функції власності. Наприклад, тексти Носіка та Мірошніченка можуть застосовуватися для дискусій про баланс приватних і публічних інтересів, а праці Заріцької – для аналізу середньовічних джерел і порівняння з сучасними правовими нормами. Такий підхід робить уроки не лише більш інформативними, а й розвиває у школярів уміння бачити право як результат історичного розвитку та актуальної суспільної дискусії.

Попередній огляд наукових праць демонструє, що академічна література створює основу для формування методичного контенту. Водночас саме архівні документи дають можливість представити учням автентичні джерела, які не лише інформують, а й емоційно занурюють у правову історію. Робота з оригінальними текстами дозволяє школярам відчувати атмосферу певної доби та побачити право як конкретний результат суспільно-політичних процесів.

До найбільш цінних архівних джерел належать Конституція Пилипа Орлика 1710 року, що проголосила принципи державного устрою та закріпила положення про землю як основу існування Війська Запорізького [16]. Важливим матеріалом є універсали Центральної Ради, які визначали перехід землі до трудового народу, що може бути використано для порівняння з сучасними конституційними положеннями [23]. Архівні документи радянського періоду, зокрема Конституція УСРР 1919 року, відображають радикальний злам у правовій доктрині через ліквідацію приватної власності на землю [33].

Методична цінність використання архівних документів полягає в тому, що вони виступають своєрідною «живою історією». Учитель може організувати завдання з аналізу автентичних уривків, запропонувати учням порівняти

формулювання різних епох або провести дискусію на тему «Чому змінилося ставлення держави до землі?». Такий підхід сприяє розвитку уміння працювати з першоджерелами, формує критичне мислення та показує тісний зв'язок між історичними подіями й сучасним правовим регулюванням.

Попередній розгляд архівних документів показав їхню унікальну цінність для формування правосвідомості учнів. Проте справжній ефект у навчанні виникає тоді, коли наукові джерела та архівні матеріали застосовуються у комплексі. Поєднання сучасних наукових досліджень із автентичними текстами створює у школярів багатовимірне уявлення про право власності на землю, демонструє його історичну еволюцію та актуальність.

Практичний приклад може полягати в аналізі уривку з праці сучасного науковця, наприклад, висновків В. Носіка про народ як суб'єкта права власності на землю [48]. Для учнів цей текст можна адаптувати у вигляді стислого конспекту, що пояснює, чому земля визнається основним національним багатством. Одночасно варто залучати уривки з праць А. Мірошніченка чи А. Пащенко, де обґрунтовуються проблеми сучасного ринку землі [43;50]. Це дозволяє школярам побачити, що наукові висновки часто є результатом аналізу тривалих процесів.

Робота з архівними матеріалами може здійснюватися через фотокопії документів, наприклад, Конституції Пилипа Орлика 1710 року чи Конституції УСРР 1919 року. Завдання для учнів може включати виділення ключових статей або термінів, які стосуються права власності на землю [16;33].

Методично цінним є поєднання наукового й архівного тексту в одному завданні. Учитель може запропонувати учням порівняти, як у науковій літературі інтерпретується певна норма та як вона була зафіксована в історичному документі. Такий підхід не лише формує у школярів критичне мислення, а й виховує повагу до джерел та здатність самостійно робити висновки щодо правових явищ.

Поєднання наукових джерел і архівних документів у навчальному процесі має особливе значення, адже воно дозволяє учням сприймати право власності на

землю не лише як абстрактну правову категорію, а як живий інститут, що змінювався під впливом політичних, економічних і соціальних чинників. Наукова література забезпечує системність та узагальнення [43; 48], тоді як архівні документи формують відчуття автентичності та наближають учня до історичного контексту [32;33].

Ефективною методикою є створення завдань, які поєднують роботу з обома видами джерел. Наприклад, учням можна запропонувати вправу «Чиї інтереси відображає документ?», де вони аналізують статті Конституції Пилипа Орлика 1710 року та роблять висновки, чиї права були закріплені у тексті. Інше завдання може мати вигляд порівняння двох епох: «Які зміни відбулися між Конституцією УНР 1918 р. та Конституцією УСРР 1919 р.?», що допомагає учням побачити перехід від демократичних принципів до державної монополії на землю.

Застосування наукової та архівної бази можливе як у груповій, так і в індивідуальній роботі. У групах школярі можуть аналізувати тексти, порівнювати та обговорювати результати, тоді як індивідуальна робота дозволяє сформулювати особисте розуміння змісту документів і наукових інтерпретацій.

Методичний підсумок полягає у тому, що інтеграція наукових праць та архівних документів забезпечує органічний зв'язок між теоретичними знаннями та практичними прикладами. Це формує у школярів здатність поєднувати історико-правовий контекст із сучасним правовим регулюванням, виховує навички критичного аналізу та повагу до права як результату історичного розвитку.

Поєднання наукової літератури й архівних документів у підготовці вчителя є ключовим чинником забезпечення якісного викладання права власності на землю у закладах загальної середньої освіти. Наукові праці дозволяють вибудувати системне розуміння розвитку правового інституту та сучасних проблем земельних відносин, тоді як архівні джерела створюють можливість показати учням автентичність і багатшаровість історичного процесу. Використання цих матеріалів у комплексі сприяє формуванню в школярів не

лише знань, а й навичок критичного аналізу, вміння співставляти минуле й сучасність та робити обґрунтовані висновки про закономірності розвитку права. Такий підхід підвищує ефективність навчання й водночас формує ціннісне ставлення до права як суспільного явища.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В ЗЗСО

Методика викладання права власності на землю в закладах загальної середньої освіти передбачає не лише передачу учням правових знань, а й формування у них цілісного розуміння ролі землі у суспільному житті та правовій системі держави. У попередніх розділах було розглянуто теоретичні основи права власності та навчально-методичні ресурси, які можуть бути використані у шкільному курсі. Однак практичний вимір полягає у визначенні того, як саме організувати навчальний процес, аби учні не просто засвоювали факти, а й вчилися застосовувати знання у реальних життєвих ситуаціях.

Особливе значення має вибір цілей і завдань викладання, адже саме вони задають орієнтири навчального процесу. Йдеться про виховання правової культури, екологічної свідомості та громадянської компетентності школярів. Не менш важливою є організація навчання, що включає як традиційні форми уроку, так і інтерактивні методи, групові дискусії та роботу з документами.

Розділ також зосереджується на використанні історико-правового матеріалу, який робить навчання більш наочним та цікавим, а також на створенні практичних завдань і вправ, що сприяють розвитку критичного мислення. Завершується він прикладом апробації навчальних матеріалів у формі модельного конспекту уроку, що демонструє реальні можливості впровадження розробленої методики у практику шкільної освіти.

3.1. Цілі та завдання вивчення теми «Право власності на землю» у шкільному курсі

Вивчення теми «Право власності на землю» у шкільному курсі має стратегічне значення, оскільки вона поєднує правові, економічні та екологічні аспекти суспільного життя. Загальна мета полягає у формуванні в учнів цілісної

правової культури, яка базується на розумінні землі не лише як матеріального ресурсу, але і як національного багатства та фундаменту державності. Ознайомлення з правовими нормами, що регулюють власність на землю, сприяє вихованню поваги до Конституції та законів України, а також усвідомленню учнями ролі права у забезпеченні суспільного порядку.

Усвідомлення землі як основи існування суспільства допомагає школярам зрозуміти, чому саме ця категорія займає особливе місце у правовій системі держави. У навчальному процесі акцент робиться на тому, що земля є унікальним і невідтворюваним ресурсом, який має не лише економічну, а й соціальну та екологічну цінність. Такий підхід дозволяє формувати у молоді екологічну відповідальність та відчуття належності до національної спільноти, для якої земля виступає символом незалежності й добробуту.

Загальна мета викладання цієї теми також полягає у підготовці школярів до свідомого ставлення до правових норм. Учні мають зрозуміти, що право власності на землю не є абстрактним поняттям, а безпосередньо впливає на життя кожної людини, громади та держави. Формування цього усвідомлення створює підґрунтя для розвитку громадянської компетентності та активної життєвої позиції, що є важливою складовою сучасної освіти.

У наукових дослідженнях наголошується, що право власності на землю виступає не лише юридичною категорією, а й основою виховання правосвідомості, адже через усвідомлення цінності землі формується повага до права як суспільного інституту [27;43;48].

Вивчення теми «Право власності на землю» у шкільному курсі передбачає низку освітніх завдань, які спрямовані на засвоєння базових правових понять та формування здатності працювати з нормативними текстами. Передусім учні мають оволодіти ключовими категоріями – «право власності», «земельна ділянка», «правомочності власника». Це забезпечує їх розуміння як структури права власності, так і особливостей застосування цих понять у сучасному житті. Формування такого понятійного апарату закладає основу для подальшого опанування більш складних правових тем і розвиває правове мислення школярів.

Другим завданням є ознайомлення з основними нормативними джерелами, що визначають правовий статус землі та регламентують відносини власності. Конституція України проголошує землю основним національним багатством, а Земельний кодекс України деталізує зміст прав і обов'язків власників земельних ділянок. Робота з цими документами в освітньому процесі допомагає школярам зрозуміти, як абстрактні категорії закріплюються у правових нормах, і водночас виховує повагу до державних законів. Використання автентичних фрагментів нормативних актів на уроках сприяє формуванню практичних навичок аналізу правових текстів, що є важливим для становлення громадянської компетентності.

Важливою складовою освітніх завдань виступає також розуміння історичної еволюції земельних відносин. Учні мають усвідомлювати, що сучасне право власності на землю сформувалося внаслідок тривалої історичної боротьби та змін у суспільному устрої. Ознайомлення зі змінами від колективних форм землеволодіння часів Київської Русі до сучасного інституту приватної власності дозволяє побачити закономірність розвитку правової системи й пояснити нинішні дискусії щодо ринку землі. Такий історико-правовий контекст розвиває критичне мислення школярів та формує вміння зіставляти правові явища у часовій перспективі.

Наукові дослідження підкреслюють, що виконання зазначених завдань є необхідним для формування у школярів цілісного уявлення про право власності на землю як багаторівневий інститут, що поєднує правові, економічні та соціальні елементи [43;48;56].

Виховний аспект вивчення права власності на землю у ЗЗСО має не менше значення, ніж засвоєння теоретичних понять. Передусім навчання цієї теми спрямоване на формування відповідального ставлення до землі як екологічного ресурсу. Учні повинні усвідомлювати, що земля є не лише об'єктом економічних відносин, а й основою життя, яка вимагає дбайливого використання та охорони. Таке виховання сприяє розвитку екологічної культури та закладає підґрунтя для майбутньої свідомої поведінки громадян у сфері землекористування.

Не менш важливим виховним завданням є розвиток патріотичного усвідомлення ролі землі у становленні української державності. Конституція України визначає землю як основне національне багатство, що належить народу, і ця ідея має стати ключовою у вихованні школярів [31]. Усвідомлення землі як спільного надбання сприяє формуванню почуття приналежності до своєї держави та відповідальності за її майбутнє.

Важливою складовою виховних завдань виступає формування громадянської компетентності. Учні повинні розуміти, що питання землі нерозривно пов'язані з діяльністю органів місцевого самоврядування та громад. Залучення учнів до дискусій про місцеві проблеми землекористування, моделювання ситуацій прийняття рішень на рівні громади сприяють підготовці до активної участі у суспільному житті. Такий підхід поєднує правові знання з розвитком практичних навичок відповідальної громадянської поведінки [27;48].

Розвивальні завдання теми «Право власності на землю» у шкільному курсі передбачають насамперед формування в учнів аналітичного мислення. Робота з прикладами із законодавства, статистичними даними та історичними фактами дозволяє школярам бачити не лише окремі норми права, а й ширші закономірності розвитку земельних відносин. Аналізуючи цифри приватизації або дані про форми власності, учні вчаться виявляти тенденції, робити порівняння й будувати логічні висновки [56].

Важливим напрямом є розвиток умінь працювати з правовими документами. Використання Конституції України, Земельного кодексу та інших нормативно-правових актів у навчальному процесі вчить школярів орієнтуватися у структурі законодавчих текстів, розрізняти ключові статті та розуміти їхнє практичне значення [24;31].

Не менш суттєвим розвивальним завданням є здатність співвідносити норми закону з конкретними життєвими ситуаціями. Коли учні розглядають, наприклад, питання права користування присадибною ділянкою або оренди землі, вони навчаються застосовувати правові положення до повсякденних обставин. Це сприяє розвитку навичок правової аргументації та вміння бачити у

праві не абстрактну систему, а практичний інструмент, що регулює реальне життя [48].

Очікувані результати вивчення теми «Право власності на землю» визначаються як знанняві, практичні та ціннісні досягнення учнів. Насамперед школяр має розуміти основні засади цього інституту: що земля є основним національним багатством, право власності на неї гарантується Конституцією України, а суб'єктами цього права виступають народ, держава, громади, громадяни та юридичні особи [31]. Це створює основу для формування у школярів цілісного уявлення про правову природу землі.

Другим результатом є здатність пояснити зміст правомочностей власника у межах класичної тріади: володіння, користування та розпорядження. Учень має розуміти, що реалізація цих правомочностей у земельній сфері завжди поєднується з екологічними, соціальними та публічними інтересами, що відрізняє землю від інших об'єктів власності [48].

Третій аспект очікуваних результатів полягає у вмінні застосовувати знання до конкретних ситуацій. Учень може наводити приклади з практики, зокрема посилаючись на рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005, де підкреслено непорушність права власності, або на постанову Верховного Суду України від 20 лютого 2019 р. у справі № 373/2054/16-ц (провадження № 61-16077св18), що стосувалася незаконного позбавлення користування земельною ділянкою. Такі приклади допомагають побачити, як теоретичні положення реалізуються у житті громади та держави.

Нарешті, важливим результатом є усвідомлення школярами екологічних і соціальних обмежень права власності. Учні повинні зрозуміти, що використання землі не є абсолютним, воно підпорядковується принципам раціонального землекористування та охорони довкілля, а право власності завжди співвідноситься із суспільними потребами [27]. Такий підхід забезпечує формування у школярів екологічної правосвідомості та громадянської відповідальності.

Вивчення права власності на землю у шкільному курсі має комплексний виховний, освітній і розвивальний ефект. Засвоюючи цю тему, учні отримують не лише знання про юридичні засади володіння, користування та розпорядження землею, а й усвідомлюють її унікальну цінність як національного багатства та екологічного ресурсу. Таке навчання формує основу для розвитку правосвідомості, екологічної культури та громадянської активності старшокласників, що є необхідним для становлення їх як відповідальних громадян демократичного суспільства.

3.2. Організація навчання: урок, інтерактивні методи, групові дискусії, робота з документами

Попередній розгляд цілей і завдань вивчення права власності на землю логічно підводить до питання організації навчального процесу у ЗЗСО. Найбільш усталеною та універсальною формою є традиційний урок, який забезпечує системність і послідовність викладу матеріалу, а також доступність для всіх учнів. Саме через класичну структуру уроку – мотивація, пояснення нового матеріалу, закріплення та рефлексія – можна досягти балансу між знаннями та вихованням правової культури.

На етапі мотивації вчитель може використати проблемне запитання: «Чому право власності на землю вважається одним із ключових для суспільства?». Пояснення нового матеріалу ґрунтується на роботі з автентичними текстами, зокрема Конституцією України [31] та Земельним кодексом України [24]. Це дозволяє учням працювати безпосередньо з джерелами права. На етапі закріплення школярі можуть виконати завдання на визначення правомочностей власника земельної ділянки чи співвіднести статті закону з конкретними життєвими прикладами. Завершальна частина уроку – рефлексія – спрямована на усвідомлення учнями власних здобутків та формування навичок застосування знань у практичних ситуаціях.

Традиційна форма уроку залишається важливою не лише завдяки перевірній часом структурі, а й через можливість комплексного поєднання навчальної, виховної та розвивальної функцій. Як наголошує А.О. Пащенко, саме через системний підхід до вивчення правових категорій у ЗЗСО формується правова культура та закладається основа правосвідомості учнів [56].

Перехід від класичної форми уроку до інтерактивних методів є логічним кроком у напрямі активізації пізнавальної діяльності школярів. Якщо традиційний урок забезпечує системність та структурованість знань, то інтерактивні форми дозволяють учням стати безпосередніми учасниками навчального процесу, а не лише пасивними слухачами. Це особливо важливо при вивченні права власності на землю, адже тема передбачає не лише засвоєння теоретичних понять, а й формування здатності застосовувати їх у життєвих ситуаціях.

Одним із ефективних прийомів є «мозковий штурм», під час якого учні самостійно визначають правомочності власника землі: володіння, користування та розпорядження. Така форма дозволяє залучити до обговорення всіх учнів та активізувати їхні знання, співвідносячи абстрактні норми з практичними прикладами [48].

Метод «Прес» використовується у дискусіях щодо обмежень права власності. Учні формулюють власну позицію, аргументують її та захищають перед класом. Наприклад, завдання може бути побудоване навколо питання: «Чи може держава обмежувати право приватної власності на землю в інтересах громади?». Такі вправи сприяють розвитку критичного мислення й уміння аргументувати власну позицію [35].

Особливе місце займають рольові ігри, у межах яких учні відтворюють судові засідання, громадські слухання чи засідання земельної комісії. Вони моделюють реальні ситуації, розподіляють ролі (суддя, сторони, свідки, представники громади), що дозволяє відчувати практичний зміст правових норм та процес їх застосування. Як зазначає М. Ю. Бурдін, залучення історичних прикладів у поєднанні з імітацією сучасних процедур підвищує рівень

зацікавленості школярів та сприяє формуванню навичок громадянської участі [7].

Сучасні цифрові технології відкривають нові можливості для інтерактивного навчання. Використання електронних карт земельних ресурсів, онлайн-тестів чи інтерактивних платформ дозволяє не лише закріпити знання, а й розвивати навички роботи з інформаційними ресурсами. Для школярів старших класів корисним буде завдання створити власну онлайн-діаграму щодо розподілу земель у різні історичні періоди.

Отже, інтерактивні методи навчання забезпечують глибше засвоєння матеріалу, розвивають комунікативні навички та формують у школярів відчуття особистої причетності до правових процесів.

Після інтерактивних методів доцільно розглянути групові дискусії, які стають ключовим інструментом формування правової культури школярів. Якщо індивідуальні завдання орієнтовані на засвоєння знань, то колективне обговорення допомагає учням усвідомити різні погляди на одну проблему, навчитися аргументувати та відстоювати власну позицію. У процесі дискусії відбувається не лише поглиблення знань, а й соціалізація: школярі вчаться слухати, шукати компроміс і працювати в команді.

Одним із прикладів теми для дискусії може стати кейс «Чи може громада обмежувати права власника землі?». Учні поділяються на групи, де одні аргументують позицію власника, інші – позицію громади чи держави. Така форма дозволяє розкрити суперечність між приватними й публічними інтересами, яка є характерною для земельних відносин. Як підкреслює В. В. Носік, земля водночас є і об'єктом приватної власності, і основним національним багатством, що потребує особливого правового режиму [48].

Особливу цінність мають дискусії, побудовані на роботі з історичними документами. Наприклад, групи можуть аналізувати Конституцію Пилипа Орлика 1710 року чи Конституцію УНР 1918 року, шукаючи у текстах положення, що стосуються землі та її правового статусу. Порівняння історичних

підходів дозволяє учням побачити, як змінювалися уявлення про власність і які проблеми залишаються актуальними до сьогодні [42].

У методичному плані групові дискусії сприяють розвитку критичного мислення, формуванню комунікативної культури та навичок аргументації. Учні не лише повторюють теоретичний матеріал, а й на практиці переконуються, що право – це інструмент врегулювання конфлікту інтересів. Такий підхід поглиблює розуміння сутності права власності на землю й водночас виховує активну громадянську позицію.

Логічним продовженням групових дискусій стає безпосередня робота з нормативними актами та судовою практикою. Якщо дискусії формують уміння аргументувати позицію, то ознайомлення з автентичними текстами законів і судових рішень дає учням можливість опановувати базові навички правового аналізу. Такий підхід дозволяє наблизити навчання до реальної правової практики, де розуміння змісту статті чи судового висновку є основою для прийняття рішень.

Використання уривків із Земельного кодексу України [24] чи Цивільного кодексу України [69] на уроці дозволяє учням ознайомитися з основними правами та обов'язками власників земельних ділянок. Робота з цими документами має бути адаптованою: замість повного тексту пропонуються ключові статті, які легко інтерпретувати для старшокласників.

Не менш важливим є використання рішень Конституційного Суду України та Верховного Суду, які наочно демонструють, як застосовуються норми законодавства. Наприклад, рішення КСУ від 22.09.2005 № 5-рп/2005 підтвердило непорушність права приватної власності на землю, а постанова Верховного Суду України від 20.02.2019 № 373/2054/16-ц розглядала питання незаконного позбавлення користування земельною ділянкою. Такі приклади дозволяють створювати навчальні кейси, що поєднують теоретичні положення з реальними життєвими ситуаціями [7].

Практичні завдання можуть мати форму коротких висновків, які учні складають після аналізу окремої статті закону чи фабули судового рішення. Це

дозволяє не лише закріпити знання, але й сформувати вміння орієнтуватися у правових джерелах, що є одним із ключових елементів громадянської компетентності. У такий спосіб шкільний курс права власності на землю поєднує академічний підхід із практичною підготовкою, роблячи навчання максимально наближеним до реалій сучасного суспільства.

Після опанування окремих форм і методів навчання важливо підкреслити значення їх поєднання у єдину педагогічну систему. Якщо робота з документами забезпечує практичне розуміння норм права, а інтерактивні вправи стимулюють активність учнів, то їх комплексне використання створює умови для всебічного засвоєння теми. Поєднання традиційних і сучасних методів дає змогу враховувати різний рівень пізнавальних можливостей школярів і водночас підтримувати їхню зацікавленість у навчальному процесі.

Оптимальна методика викладання права власності на землю передбачає чергування пояснення теоретичного матеріалу з інтерактивними формами – обговореннями, рольовими іграми, аналітичними вправами. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, уміння застосовувати правові знання у практичних ситуаціях і формуванню цілісного уявлення про взаємозв'язок норм права, суспільних відносин і державних інституцій [27].

Важливим аспектом є диференціація навчання, тобто адаптація змісту та складності завдань до рівня підготовки школярів. Учням із базовим рівнем правової компетентності доцільно пропонувати завдання репродуктивного типу – роботу з визначеннями, прикладами, фрагментами законодавчих актів. Для учнів із вищим рівнем сформованості правових знань ефективними будуть дослідницькі завдання: порівняльний аналіз судових рішень чи створення моделей законодавчих ініціатив. Як зазначає В. М. Бурдін, диференційований підхід у навчанні права сприяє індивідуалізації освітнього процесу та підвищує мотивацію до навчання [6].

Не менш суттєвим є застосування міжпредметних зв'язків, зокрема з історією, географією та громадянською освітою. При вивченні теми про земельну власність учні можуть аналізувати історичні документи, розглядати

карти розподілу земель чи обговорювати соціально-економічні наслідки реформ. Така інтеграція дисциплін забезпечує глибше розуміння проблеми й сприяє формуванню екологічного мислення [67].

Комплексне поєднання методів, диференціація навчання та міжпредметна інтеграція створюють умови для формування всебічної правової культури учнів і підвищують якість засвоєння теми «Право власності на землю».

Ефективність викладання теми «Право власності на землю» у закладах загальної середньої освіти безпосередньо залежить від поєднання різноманітних форм і методів навчання, що забезпечують активну участь учнів у пізнавальному процесі. Застосування традиційних уроків, інтерактивних технологій, групових дискусій, роботи з документами та статистичними матеріалами сприяє глибшому засвоєнню правових понять і формує у школярів здатність до самостійного аналізу правових явищ. Практична орієнтація навчання перетворює знання на компетентності, допомагаючи учням усвідомити взаємозв'язок між правом і реальним життям, а також виховує відповідальне ставлення до землі як національного багатства.

3.3. Використання історико-правового матеріалу у викладанні

Історико-правовий матеріал посідає особливе місце у викладанні теми «Право власності на землю», оскільки саме через історичні приклади учні можуть усвідомити закономірності розвитку права та його зв'язок із суспільними процесами. Використання історичних джерел, таких як «Руська Правда», Конституція Пилипа Орлика 1710 року, акти Української Народної Республіки чи Конституція УСРР 1919 року, допомагає продемонструвати, як змінювалися правові підходи до власності на землю в різні історичні періоди. Такий матеріал не лише розширює знання школярів про історію держави, а й формує ціннісне ставлення до правових норм як до результату багатовікової еволюції [19].

Освітня та виховна цінність історико-правового підходу полягає у формуванні правової культури, відповідальності та громадянської свідомості

учнів. Під час аналізу історичних прикладів вони навчаються співвідносити минулі події з сучасними правовими реаліями, робити висновки про причини правових реформ і наслідки для суспільства. Як зазначає В. М. Бурдін, розуміння історичного контексту дозволяє майбутнім громадянам критично оцінювати зміни в земельному законодавстві та формувати власну позицію щодо правових процесів [6].

Залучення історико-правових джерел на уроках сприяє розвитку критичного мислення: учні не просто запам'ятовують факти, а навчаються аналізувати текст, виявляти логіку норм і їх суспільне значення. Завдяки цьому формується безперервний зв'язок між минулим і сучасністю, що допомагає глибше зрозуміти суть права власності на землю як фундаментального соціального інституту.

Історичні етапи розвитку земельних відносин у Київській Русі та литовсько-польську добу мають значний навчально-виховний потенціал, адже дають змогу школярам простежити зародження правового розуміння власності на землю. Використання уривків із «Руської Правди» дозволяє показати, як земля розглядалася не лише як матеріальне благо, а й як соціальна основа життя громади. Учні можуть ознайомитися з першими правовими нормами щодо володіння, спадкування чи користування землею, що сприяє формуванню уявлення про початкові форми земельного права [4, С.117-122].

Подальший аналіз литовсько-польського періоду допомагає розкрити еволюцію земельних відносин, коли земля стала об'єктом власності шляхти, а селяни поступово втратили права володіння. Учням можна запропонувати порівняльні вправи – визначити, як змінилася роль громади й окремої особи у володінні землею від Київської Русі до феодальної доби. Такі завдання стимулюють розвиток аналітичного мислення, розуміння соціальної диференціації та формують у школярів здатність співвідносити історичні явища з правовими нормами.

Робота з уривками історичних джерел – як письмовими, так і у вигляді адаптованих текстів для учнів – дає можливість вчителю зробити урок

інтерактивним і пізнавальним. Під час аналізу документів учні не лише вивчають правові факти, але й навчаються критично мислити, аргументувати висновки та відчувати спадкоємність правових традицій [19].

Козацька доба є одним із найцікавіших періодів для вивчення права власності на землю, оскільки саме в цей час формується своєрідна модель поєднання колективних і приватних інтересів. Земельні наділи козаків мали умовний характер: вони надавалися за службу та могли бути втрачені у разі її припинення. Така форма володіння не була абсолютним правом власності, але виступала перехідною ланкою від колективного користування до індивідуалізованого володіння. Для учнів цей матеріал є наочним прикладом того, як соціальні умови визначали зміст і межі прав власників землі [40].

Особливої уваги заслуговує Конституція Пилипа Орлика 1710 року, у якій земля визнавалася основою державного устрою та матеріальним підґрунтям свободи. Робота з уривками цього документа на уроці дає можливість показати учням, як у ранньомодерну епоху осмислювали питання справедливого розподілу земель і підпорядкування власності суспільному благу. Учитель може використати цей текст для проведення рольових ігор або дискусій – наприклад, «Чи можна було вважати землю козацькою власністю?». Такі інтерактивні методи допомагають школярам зрозуміти правову сутність земельних відносин через емоційне залучення й самостійний пошук аргументів [66, С.4-10].

Перехід від феодальної до капіталістичної системи у XIX столітті став важливою віхою у розвитку права власності на землю. Скасування кріпацтва у 1861 році сприяло формуванню приватного селянського землеволодіння, що наближало українські землі до європейських моделей власності. Проте реформи мали суперечливий характер: хоч селяни й отримали право володіти землею, проте були обмежені викупними платежами та зберігали економічну залежність від поміщиків. Для навчального процесу цей етап є зручним для аналізу правових і соціальних змін, які відображають взаємозв'язок між правом і суспільством. Учні можна запропонувати завдання порівняти положення селянських реформ

і визначити, як вони вплинули на становлення сучасного розуміння приватної власності [23].

Радянський період, що розпочався з прийняття Конституції УСРР 1919 року, став етапом повної ліквідації приватної власності на землю. Держава встановила монополію на землю, а громадяни отримали лише право користування нею відповідно до цільового призначення. Цей приклад можна використати на уроці для демонстрації того, як ідеологічні засади впливають на зміст правових норм. Аналіз текстів Конституції УСРР 1919 року допомагає школярам зрозуміти, як радикально змінився сам підхід до поняття власності.

Ефективним є практичне завдання у вигляді порівняльної таблиці «Права селян до 1919 р. і після 1919 р.». Такий формат допомагає учням візуально простежити еволюцію правового статусу землевласників і визначити, як суспільно-політичні фактори визначали зміст права власності [33].

Період незалежності України є логічним завершенням історичного розвитку права власності на землю, який демонструє повернення до принципів приватного володіння із дотриманням публічних інтересів. Прийняття Конституції України 1996 року стало основою сучасної системи правового регулювання, адже у ст. 14 закріплено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, а право власності на неї гарантується державою. Це положення відображає поєднання правових і моральних аспектів ставлення до землі, що може бути використане у навчальному процесі як приклад реалізації принципів верховенства права [31].

У практичному аспекті вивчення цього етапу доцільно поєднувати з аналізом положень Земельного кодексу України 2001 року, де визначено основні форми власності на землю, права та обов'язки власників. Для учнів можна розробити вправу на основі конкретних статей кодексу – наприклад, визначити, які правомочності має власник земельної ділянки, і в яких випадках держава може обмежити це право [24].

Для ілюстрації масштабів земельних реформ учням доречно використовувати статистичні матеріали щодо приватизації земель у 1990–2000-

х роках, оскільки вони відображають реальні наслідки трансформацій у правовому регулюванні цієї сфери. Аналіз Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 та постанови Верховного Суду від 4 липня 2018 року у справі № 522/1014/16-ц дає змогу продемонструвати, як сучасна судова практика забезпечує реалізацію принципу непорушності права власності та водночас наголошує на його соціальній функції в контексті земельних правовідносин [10;58]. Такий підхід дозволяє учням побачити безперервність правової традиції та її вплив на сучасне життя.

Історико-правовий матеріал є важливим елементом шкільного курсу, оскільки забезпечує зв'язок між навчальним змістом і реальними процесами розвитку держави та права. Через роботу з джерелами, історичними прикладами й нормативними актами учні не лише засвоюють факти, а й розуміють закономірності формування правових інститутів, зокрема права власності на землю.

Використання історико-правового матеріалу у навчальному процесі формує в учнів здатність сприймати право як живу систему, що розвивається у взаємодії з економічними, політичними та соціальними змінами. Такий підхід сприяє становленню правосвідомості, вихованню поваги до закону й державності та створює основу для цілісного бачення еволюції права власності на землю як невід'ємної складової розвитку українського суспільства.

3.4. Приклади завдань і вправ

Ефективне вивчення теми «Право власності на землю» у шкільному курсі передбачає безпосередню роботу учнів із текстами нормативних актів, що відображають різні історичні етапи становлення правового інституту власності. Аналіз уривків із Конституції Пилипа Орлика (1710), Конституції Української Народної Республіки (1918), Конституції УСРР (1919) та Конституції України (1996) дозволяє школярам простежити еволюцію уявлень про землю – від колективного надбання громади до об'єкта індивідуального права власності.

Під час уроку учні можуть виконати завдання на порівняння правових норм: визначити, як у кожному документі сформульовано ставлення до землі, хто виступає її власником і які обмеження встановлює держава. Така діяльність формує вміння працювати з першоджерелами, критично осмислювати зміни правових принципів та розуміти вплив історичних умов на формування законодавства.

Для посилення практичного аспекту доцільно використовувати таблиці або діаграми, де відображається розвиток ключових положень – наприклад, принципу «земля належить народові» чи гарантії права приватної власності. Робота з оригінальними текстами сприяє формуванню правової культури, поваги до історичної спадщини та усвідомленню наступності правових традицій [16;32;33; 31].

Після роботи з історичними та нормативними джерелами логічним продовженням навчального процесу стає ознайомлення учнів із практичним застосуванням норм права через судові рішення. Використання судових кейсів сприяє формуванню у школярів розуміння, як правові норми реалізуються у житті та як суди захищають конституційні гарантії права власності на землю.

Для навчальної роботи доцільно використовувати приклади рішень Конституційного Суду України, зокрема рішення від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, у якому підтверджено принцип непорушності права приватної власності, а також постанову Верховного Суду від 20 лютого 2019 р. у справі № 373/2054/16-ц (провадження № 61-16077св18), де розглянуто питання незаконного позбавлення користування земельною ділянкою. На основі цих кейсів учням можна запропонувати завдання: визначити, чи були дії державних органів правомірними, сформулювати власну позицію та обґрунтувати її, посилаючись на Конституцію України.

Обговорення судової практики допомагає школярам усвідомити, що право – це не лише теорія, а жива система, що діє в реальному суспільстві. Аналіз таких прикладів підсилює зв'язок між навчальним матеріалом і сучасною правовою

реальністю, формуючи практичні навички правового мислення та громадянської активності [9;59].

Після роботи з історичними та нормативними джерелами логічним продовженням навчального процесу стає ознайомлення учнів із практичним застосуванням норм права через судові рішення. Використання судових кейсів сприяє формуванню у школярів розуміння, як правові норми реалізуються у житті та як суди захищають конституційні гарантії права власності на землю.

Для навчальної роботи доцільно використовувати приклади рішень Конституційного Суду України, зокрема рішення від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, у якому підтверджено принцип непорушності права приватної власності, а також постанову Верховного Суду від 20 лютого 2019 р. у справі № 373/2054/16-ц (провадження № 61-16077св18), де розглянуто питання незаконного позбавлення користування земельною ділянкою. На основі цих кейсів учням можна запропонувати завдання: визначити, чи були дії державних органів правомірними, сформулювати власну позицію та обґрунтувати її, посилаючись на Конституцію України.

Обговорення судової практики допомагає школярам усвідомити, що право – це не лише теорія, а жива система, що діє в реальному суспільстві. Аналіз таких прикладів підсилює зв'язок між навчальним матеріалом і сучасною правовою реальністю, формуючи практичні навички правового мислення та громадянської активності [59;9].

Після роботи з нормативними актами та судовими рішеннями важливо перейти до активних форм навчання, які сприяють розвитку критичного мислення й уміння аргументовано висловлювати власну позицію. Одним із найефективніших засобів у цьому напрямі є проведення дискусій і рольових ігор, що моделюють реальні ситуації правотворення чи правозастосування. Такі методи поєднують пізнавальний та виховний аспекти, формуючи у школярів почуття громадянської відповідальності й розуміння ролі права у суспільстві.

Зокрема, у межах теми «Право власності на землю» доцільно організувати міні-дебати на тему «Чи потрібен був мораторій на землю?», де учні виступають

у ролі представників різних суспільних груп – фермерів, депутатів, урядовців чи громадян. Це дозволяє не лише глибше зрозуміти економічні та соціальні наслідки запровадження мораторію, а й навчитися оцінювати політичні рішення з правової точки зору.

Іншим варіантом може бути рольова гра «Учні – депутати, які ухвалюють закон про землю», під час якої учасники розробляють і захищають власні законопроекти, спираючись на положення Конституції України та Земельного кодексу. Такі інтерактивні вправи сприяють закріпленню знань про структуру законодавчого процесу, поглиблюють розуміння принципу верховенства права та виховують повагу до демократичних процедур [56;6].

Практичні завдання, дискусії та рольові ігри створюють умови для активного засвоєння знань і формування критичного мислення в учнів. Завдяки таким методам школярі не лише запам'ятовують зміст правових норм, а й навчаються застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях, оцінювати наслідки правових рішень та усвідомлювати особисту відповідальність за дотримання законів.

Зв'язок навчання з життям забезпечує формування стійких громадянських і моральних орієнтирів, коли право перестає сприйматися як абстрактна система, а розглядається як основа справедливого суспільного устрою [19;48].

3.5. Розробка і апробація навчальних матеріалів (модель-конспект уроку)

Ефективна розробка уроку з теми **«Право власності на землю»** передбачає чітке визначення його структури, що забезпечує послідовність навчального процесу та досягнення поставлених цілей. Структура повинна включати такі елементи: тему, мету, завдання, очікувані результати та тип уроку.

Тема формулюється відповідно до шкільної програми та може звучати як: *«Право власності на землю: історичний розвиток та сучасне значення»*.

Мета уроку полягає у формуванні в учнів розуміння сутності права власності, ознайомленні з його історичними етапами та вихованні поваги до землі як національного багатства.

Завдання включають:

- навчальні (засвоєння понять і правових категорій),
- розвивальні (формування навичок аналізу правових текстів і статистичних матеріалів),
- виховні (усвідомлення екологічної та соціальної відповідальності власника).

Очікувані результати: учні повинні вміти визначати основні елементи права власності, розуміти різницю між колективною, державною та приватною власністю, а також наводити приклади із сучасної практики.

Тип уроку визначається його метою: для даної теми доцільно обрати **комбінований урок**, який поєднує пояснення нового матеріалу, практичну діяльність та рефлексію. Така структура сприяє реалізації компетентнісного підходу, коли теоретичні знання відразу підкріплюються практичними вправами [56].

Хід уроку є логічним продовженням його структури і визначає послідовність дій учителя та учнів, спрямованих на досягнення навчальних результатів. Кожен етап має свою мету, зміст і методичне наповнення, що дозволяє підтримувати увагу, забезпечити активність учнів і досягнути балансу між теорією та практикою.

1. Організаційний момент.

Учитель повідомляє тему й мету уроку, створює емоційний настрій, налаштовує учнів на роботу. На цьому етапі доцільно використати короткий відеофрагмент або цитату з Конституції України про землю як основне національне багатство, що сприяє мотивації до сприйняття теми.

2. Мотивація навчальної діяльності.

Учням ставляться проблемні запитання: *«Чому право власності на землю є одним із найважливіших у державі?»* або *«Чи може держава обмежувати*

власника землі?» Це викликає зацікавлення й формує внутрішню мотивацію до обговорення.

3. Актуалізація знань.

Проводиться коротке опитування для відновлення у пам'яті попередніх знань про поняття власності, права людини, історичні реформи. Можна використати інтерактивні методи – наприклад, вправу «асоціативний куш» зі словом *«земля»*, щоб визначити початкові уявлення учнів.

4. Вивчення нового матеріалу.

Основна частина уроку передбачає поєднання роботи з історико-правовими джерелами, статистичними даними та судовими кейсами. Учитель знайомить учнів з уривками з Конституції Пилипа Орлика, Конституції УНР, Земельного кодексу України. Робота з документами відбувається у групах: учні визначають, як змінювалося розуміння права власності на землю у різні історичні періоди. Далі пропонується короткий аналіз статистики приватизації земель 1990–2000-х років, що допомагає зрозуміти реальні масштаби земельної реформи [6].

5. Закріплення матеріалу.

Після пояснення проводяться вправи: заповнення таблиці «Етапи розвитку права власності на землю», міні-дебати на тему «Чи потрібен був мораторій на землю?» або аналіз судового рішення (наприклад, рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005). Такий підхід сприяє усвідомленню взаємозв'язку між історією та сучасністю [56].

6. Підсумок і рефлексія.

Учні формулюють висновки: чому право власності є гарантією свободи людини, як історичний досвід впливає на сучасне законодавство. Учитель підсумовує основні ідеї уроку, пропонує коротке письмове завдання – наприклад, скласти власне визначення поняття *«право власності на землю»*. Рефлексія може відбуватися через метод «мікрофон» або «незакінчене речення»: *«Сьогодні я зрозумів, що...», «Мене здивувало, що...»*

Такий підхід забезпечує комплексний розвиток знань, умінь і цінностей, поєднуючи навчальний, виховний та розвивальний аспекти, що відповідає сучасним методичним вимогам у викладанні правознавства [43].

Для ефективного засвоєння теми «Право власності на землю» учням необхідно пропонувати різноманітні навчальні матеріали, що поєднують текстову, візуальну й аналітичну інформацію. Такі матеріали допомагають не лише зрозуміти зміст правових норм, а й навчитися працювати з офіційними документами, порівнювати дані та робити висновки.

1. Тексти документів.

Доцільно використовувати адаптовані уривки з основних нормативно-правових актів:

- *Конституція Пилипа Орлика (1710 р.)* – як приклад раннього уявлення про державну власність і суспільну відповідальність за землю;
- *Конституція Української Народної Республіки (1918 р.)* – для демонстрації демократичного підходу до земельних відносин;
- *Конституція УСРР (1919 р.)* – для аналізу державної монополії на землю;
- *Конституція України (1996 р.)* – як підтвердження непорушності права приватної власності;
- *Земельний кодекс України (ред. 2021 р.)* – для ознайомлення з сучасним розумінням правомочностей власника.

Такі уривки можна використовувати як **робочі тексти для вправ**, підкреслюючи еволюцію правових формулювань. Учням пропонується визначити, як змінювалося ставлення держави до приватної власності на землю та її суспільної ролі [43].

2. Таблиці та схеми.

Корисно створювати порівняльні таблиці, наприклад:

- «Права власників землі у різні історичні періоди»;
- «Публічні та приватні інтереси у земельних відносинах».

- Такі наочні форми допомагають учням систематизувати знання й бачити логіку історико-правового розвитку [6].

3. Статистичні діаграми.

Використання графічних матеріалів, зокрема даних про приватизацію земель у 1990–2000-х роках або про частку земель у державній, комунальній і приватній власності, дає можливість наочно показати масштаби реформ. Учні можуть створювати власні інфографіки або порівняльні діаграми під час практичних занять [56].

Завдяки такому підходу урок набуває прикладного характеру, а навчальні матеріали стають не лише засобом засвоєння знань, а й інструментом розвитку аналітичного мислення та правової культури школярів.

Апробація розроблених навчальних матеріалів та методики викладання теми **«Право власності на землю»** проводилася в умовах звичайного навчального процесу у старших класах закладу загальної середньої освіти. Метою апробації було перевірити ефективність запропонованих форм роботи – інтерактивних методів, аналізу документів, статистичних матеріалів і рольових ігор – у формуванні правової культури школярів.

Враження учнів свідчили про високий рівень зацікавленості, особливо під час роботи з історико-правовими джерелами та судовими кейсами. Учні зазначали, що поєднання історичних прикладів (Конституція Пилипа Орлика, акти УНР, Земельний кодекс України) з сучасними ситуаціями допомогло зрозуміти, як право змінюється відповідно до потреб суспільства. Дискусії на теми «Чи може держава обмежувати власника?» або «Чи виправданим був мораторій на продаж земель?» стимулювали розвиток критичного мислення та вміння аргументовано висловлювати позицію.

Ефективність вправ оцінювалася за трьома критеріями: рівень засвоєння знань, активність під час обговорень і здатність застосовувати знання у практичних завданнях. Найкращі результати показали групові форми роботи – особливо аналіз судових рішень і побудова таблиць етапів розвитку права власності на землю. Такі методи сприяли не лише кращому засвоєнню

теоретичного матеріалу, а й формуванню практичних навичок аналізу правових текстів.

Висновки щодо вдосконалення методики свідчать про необхідність подальшого розширення використання цифрових ресурсів – електронних карт, інтерактивних тестів, статистичних онлайн-баз даних. Доцільно також збільшити кількість міжпредметних зв'язків із курсами історії, географії та громадянської освіти.

Загалом апробація підтвердила ефективність комплексного підходу у викладанні теми: поєднання історико-правового матеріалу, роботи з джерелами та інтерактивних методів значно підвищує мотивацію учнів і формує глибше розуміння ролі права у суспільстві [43;48;56].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило, що проблема викладання права власності на землю у закладах загальної середньої освіти має як **науково-теоретичну**, так і **практико-педагогічну** значущість. Земля в українському правовому полі постає не лише як економічна категорія, а й як **соціальний, культурний та духовний феномен**, що формує уявлення про цінність праці, свободу вибору, відповідальність громадянина за спільне благо. Саме тому включення теми «Право власності на землю» у шкільний курс правознавства є надзвичайно важливим для становлення **правосвідомості й громадянської компетентності учнів**.

Встановлено, що вивчення інституту права власності у ЗЗСО потребує **інтегрованого підходу**, який поєднує правову, історичну, економічну та екологічну складові. У контексті сучасної освіти така міждисциплінарність дозволяє не лише сформувати знання про зміст конституційних і земельних норм, а й допомагає учням осмислити роль закону в реальному житті. Земля, як об'єкт власності, є прикладом, через який школярі засвоюють співвідношення **права та обов'язку, особистого та суспільного інтересу, індивідуальної свободи та соціальної відповідальності**.

Результати аналізу теоретичних і методичних підходів засвідчили, що викладання цієї теми має ґрунтуватися на принципах **компетентнісного навчання, зв'язку права з життям, доступності складних понять** через приклади та завдання. Використання історико-правового матеріалу, нормативних джерел, судової практики й статистичних даних сприяє формуванню у школярів **цілісного уявлення про право власності як систему норм і цінностей**.

Підсумовуючи, можна констатувати, що досягнуто головної мети дослідження – **науково обґрунтовано методику викладання теми «Право власності на землю» у ЗЗСО**, яка базується на поєднанні правового, історичного та виховного підходів. Така методика сприяє не лише засвоєнню знань, а й

розвитку критичного мислення, аналітичних умінь та морально-правових орієнтацій учнів, необхідних для їх майбутньої участі в житті демократичного суспільства.

Здійснений теоретичний аналіз показав, що право власності на землю має **комплексний характер**, поєднуючи економічні, соціальні, правові та екологічні аспекти. У навчальному контексті воно виступає як **ключова правова категорія**, що допомагає учням зрозуміти базові принципи взаємин людини, суспільства і держави. Розкриття змісту цього інституту у шкільному курсі потребує глибокого методологічного підґрунтя, яке забезпечує зв'язок між науковими підходами та дидактичними методами навчання.

Основою методології виступає **поєднання науково-правового аналізу та педагогічної інтерпретації**, що дає можливість перетворити складні правові поняття у доступні для старшокласників знання. У дослідженні визначено, що ефективно викладання права власності на землю базується на використанні таких методів: **історичного** (показ розвитку норм від «Руської Правди» до сучасних законів), **порівняльного** (зіставлення європейських і українських моделей власності), **аналітичного** (розбір нормативних положень і судових рішень), **статистичного** (робота з реальними цифрами приватизації), **прогностичного** (обговорення перспектив ринку землі). Кожен із цих методів має як теоретичну, так і виховну функцію, формуючи у школярів критичне мислення й уміння робити правові висновки.

Важливим є положення про те, що викладання теми «Право власності на землю» має ґрунтуватися на принципах **компетентнісного навчання**, визначених сучасними освітніми стандартами. Це означає орієнтацію не лише на передачу знань, а й на **розвиток умінь аналізувати, оцінювати, застосовувати норми права в реальних ситуаціях**. Використання проблемних питань, аналіз кейсів і практичних прикладів сприяє формуванню у школярів **громадянської зрілості та практичної правосвідомості**, що відповідає завданням Нової української школи.

Визначено, що методика викладання земельного права повинна бути **гнучкою та міждисциплінарною**, тобто передбачати використання знань із історії, економіки, географії, екології та громадянської освіти. Такий підхід забезпечує формування в учнів **цілісного уявлення про право як частину суспільного розвитку**, а не як ізольовану систему правил. З огляду на це, викладання права власності на землю вимагає системного поєднання навчальної, виховної та розвивальної функцій, що відповідає сучасним тенденціям гуманітарної освіти.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що **методологічна основа дослідження** дозволила не лише теоретично обґрунтувати інститут права власності на землю, а й сформувати **практичну модель його викладання у ЗЗСО**, спрямовану на розвиток правової компетентності, патріотизму й екологічної свідомості молоді.

Викладання теми «Право власності на землю» у ЗЗСО неможливе без системного використання **нормативно-правових, судових, статистичних та наукових джерел**, які забезпечують достовірність, історичну послідовність і практичну спрямованість навчання. Саме на їх основі вибудовується цілісна модель навчального процесу, що поєднує правову, історичну та виховну складові.

Проведений аналіз засвідчив, що до базових джерел належать **Конституції різних історичних періодів** – від Конституції Пилипа Орлика 1710 року до Конституції України 1996 року, які відображають еволюцію уявлень про право власності та роль держави в управлінні землею. Робота з цими документами допомагає школярам усвідомити, що право власності є не статичним, а історично змінним явищем, що формується під впливом суспільних потреб та політичних обставин.

Значне місце у навчальній практиці посідає **Земельний кодекс України**, який містить сучасне тлумачення прав і обов'язків власників земельних ділянок. Робота з його окремими статтями дозволяє учням не лише засвоїти норми чинного законодавства, а й навчитися їх аналізувати та застосовувати у

змодельованих життєвих ситуаціях. Поряд із цим доцільно залучати положення **Цивільного кодексу України й Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення»**, які поглиблюють розуміння економічних і соціальних аспектів права власності.

Особливе значення має **судова практика**, що надає правовому навчанню прикладного характеру. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 підтвердило непорушність права власності на землю, тоді як постанова Верховного Суду України від 20 лютого 2019 р. у справі № 373/2054/16-ц (провадження № 61-16077св18) конкретизувала механізми захисту права власників. Використання цих справ як навчальних кейсів допомагає школярам зрозуміти, як абстрактні норми закону втілюються у практиці правозастосування.

Не менш важливими для формування аналітичного мислення є **статистичні матеріали**, зокрема офіційні звіти Держгеокадастру, що відображають динаміку земельних реформ, приватизації та зміни структури землеволодіння. Їх можна використовувати під час виконання практичних завдань і побудови діаграм чи таблиць.

Вагомим джерелом є також **наукова література**, яка забезпечує глибше розуміння теоретичних аспектів і методичних підходів. Зокрема, у працях В. Носіка, А. Мірошніченка, В. Бурдіна, А. Пащенко та Н. Заріцької розглядаються історичні, правові та освітні аспекти розвитку права власності на землю, що дозволяє вчителю використовувати їх для наукового обґрунтування змісту навчального матеріалу.

Таким чином, джерельна база є фундаментом методики викладання земельного права у ЗЗСО, оскільки вона забезпечує **науковість, доказовість і міждисциплінарність навчального процесу**, поєднуючи теоретичну глибину з практичним спрямуванням.

Практична реалізація методики викладання права власності на землю у закладах загальної середньої освіти базується на поєднанні **традиційних, інтерактивних і дослідницьких форм роботи**, спрямованих на формування

правових компетентностей, критичного мислення й активної громадянської позиції школярів. Саме завдяки практичним методам учні переходять від пасивного засвоєння матеріалу до **усвідомленого оперування правовими поняттями** у контексті реального життя.

Важливою формою навчання залишається **традиційний урок**, структура якого включає мотиваційний етап, пояснення нового матеріалу, практичні завдання та рефлексію. У ході таких занять доцільно використовувати уривки з Конституції України, Земельного кодексу, рішень судів, приклади з історичних джерел. Це дозволяє учням бачити логічний зв'язок між розвитком права в історії та його сучасним змістом.

З метою активізації пізнавальної діяльності особливу ефективність демонструють **інтерактивні методи**, серед яких «мозковий штурм», «прес-метод», групові дискусії, рольові ігри, навчальні дебати. Наприклад, учні можуть моделювати «засідання сільської ради» чи «парламентські слухання про ринок землі», обговорюючи межі прав власників і суспільні інтереси. Такі вправи формують у школярів навички аргументації, толерантності до іншої думки та розуміння демократичних процедур.

Важливим елементом є **робота з документами**, яка передбачає використання уривків із законів, судових рішень і статистичних звітів. Учні вчаться виділяти ключові поняття, визначати правові наслідки, складати короткі висновки. Особливо корисним є формат «навчального кейсу», де школярі аналізують конкретну ситуацію, наприклад, порушення права власності на землю або спір щодо користування ділянкою.

Не менш дієвими є **вправи з роботи зі статистикою**, які сприяють розвитку аналітичного мислення. Учнім пропонується, наприклад, побудувати діаграму розподілу земель за формами власності чи проаналізувати зміни у кількості приватних землевласників після 1991 року. Такі завдання не лише допомагають закріпити знання, а й розвивають уміння працювати з інформацією та робити обґрунтовані висновки.

Важливим компонентом практичної реалізації методики є **інтеграція історико-правового матеріалу**. Історичні документи, зокрема Конституція Пилипа Орлика, Конституція УНР 1918 року, Конституція УСРР 1919 року, подаються як джерела для порівняння правових моделей різних епох. Завдяки цьому учні бачать, що право власності на землю – це не абстрактне правило, а **жива система**, яка розвивається разом із державою.

Отже, практичний аспект методики передбачає створення таких педагогічних умов, за яких учень стає **активним суб'єктом пізнання**, здатним аналізувати, інтерпретувати та застосовувати правові норми. Це забезпечує формування **громадянської компетентності**, що є стратегічною метою сучасної освіти.

Проведене дослідження підтвердило, що методика викладання права власності на землю у закладах загальної середньої освіти має значний потенціал для подальшого розвитку. Одним із ключових напрямів удосконалення є **поглиблення міждисциплінарного підходу**, який дозволяє поєднувати правові, історичні, економічні, екологічні та громадянські знання. Така інтеграція сприятиме формуванню в учнів комплексного уявлення про право власності як соціальне явище, що визначає баланс між інтересами особи, суспільства та держави.

Подальші наукові розвідки доцільно зосередити на **розробці сучасних цифрових інструментів** для викладання земельного права. Інтерактивні платформи, мультимедійні карти, онлайн-тести та симуляції судових засідань можуть стати ефективними засобами формування правової компетентності школярів. Використання електронних освітніх ресурсів дозволить підвищити мотивацію учнів і зробити процес навчання більш гнучким та динамічним.

Перспективним напрямом є також **створення навчально-методичних посібників і кейс-збірників** для вчителів правознавства, що включатимуть адаптовані тексти нормативних актів, судових рішень, статистичних звітів і завдання для самостійної роботи учнів. Такі матеріали допоможуть педагогам

формувати уроки на засадах компетентнісного підходу, орієнтуючись на реальні соціально-правові ситуації.

Важливим завданням подальших досліджень є **апробація запропонованої методики** у ЗЗСО різних типів – міських, сільських, гімназіях, ліцеях – з метою перевірки її ефективності в умовах різного соціально-економічного середовища. Особливу увагу варто приділити формуванню екологічного мислення та відповідального ставлення до природних ресурсів через уроки права, що відповідає стратегії сталого розвитку освіти в Україні.

Окрім того, перспективним є розширення досліджень у напрямі **порівняльного аналізу освітніх практик європейських країн**, де питання власності на землю інтегровані в курси громадянської освіти. Такий досвід може бути використаний для оновлення українських навчальних програм, посилення акценту на правах людини, екологічній безпеці та соціальній відповідальності власника.

Загалом, подальше удосконалення методики викладання права власності на землю має на меті не лише поглиблення правових знань, а й **виховання громадян, здатних свідомо користуватися своїми правами і поважати права інших**. Це відповідає стратегічним орієнтирам освітньої політики України та є важливою умовою розвитку правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцев В. І. Наукова доктрина формування сучасної системи земельного законодавства і права за об'єктами земельних правовідносин: методологічні аспекти. *Право України*. 2020. № 5. С. 15–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_5_4 (дата звернення: 28.11.2025).
2. Апанович О. М. Запорозька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії: 50–70-ті роки XVII ст. / О. М. Апанович; АН Української РСР. Інститут історії. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – 299 с
3. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1969. 320 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000565> (дата звернення: 28.11.2025)
4. Блажівська О. Є. Особливості цивільно-правового регулювання майнових відносин за Руською Правдою. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 117–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_4_15 (дата звернення: 28.11.2025).
5. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U003675> (дата звернення: 28.11.2025)
6. Бурдін М. Ю. Земельні відносини в Україні: історико-правовий дискурс : монографія. Харків : У справі, 2016. 406 с.
7. Бурдін М. Ю. Регулювання земельних відносин в Україні (друга половина XVII – XX ст.): історико-правовий та інституційний виміри : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01. Наук. конс. О. М. Головка. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 40 с.
8. Васильків І. Д., Кравчук В. М., Бодак В. Я., Марін О. К., Волошкевич Г. А., Попова Н. О., Хлипавка Л. М., Іващенко В. А. Правознавство (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2019. 312 с. : іл. ISBN 978-966-308-756-6. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa->

data/public/site/books2/pidruchnyky-11-klas-2019/07-pravoznavstvo-11-klas/pravo-aston-cmyk-sayt.pdf

9. Верховний Суд. Постанова Великої Палати від 16.01.2019 у справі № 373/2054/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79382745> (дата звернення: 27.11.2025).

10. Верховний Суд. Постанова від 4 липня 2018 року у справі № 522/1014/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75292751>.

11. Вівчаренко О. Правова охорона земель на українських теренах: історичні аспекти розвитку. Юридична Україна. 2011. № 6. С. 83–87. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Yurukr/2011_6/17.pdf (дата звернення: 27.11.2025)

12. Владимирський-Буданов М. Ф. Огляд історії руського права. Київ: Друкарня Імператорського університету св. Володимира, 1908. 640 с.

13. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Havrylenko_Oleksandr/Istoriia_derzhavy_i_prava_Ukrainy_khrestomatiia-praktykum.pdf (дата звернення: 27.11.2025).

14. Гуржій О., Чухліб Т. Козацька Україна. Історія Гетьманської держави (XVII–XVIII ст.). Київ: Видавництво «Арії», 2022. 368 с.

15. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. Земельні ресурси України: статистичний збірник. – Київ: Держгеокадастр, 2018. 312 с.

16. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом... Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/001_003 (дата звернення: 27.11.2025)

17. Заріцька І. М. Історичний досвід розвитку земельного законодавства в Україні (1917–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 20 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0409U002417>

18. Заріцька М. Методологія дослідження історії земельного законодавства в Україні. Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки. 2005. Вип. 27. С. 151–157.
19. Заріцька Н. М. Історико-правові засади земельних відносин у середньовічній Україні : монографія. Львів: Світ, 2010. 356 с.
20. Заріцька Н. М. Методика навчання правознавства. Київ: Либідь, 2021. 368 с. URL: <https://www.worldcat.org/oclc/1293302225>
21. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Істина, 2006. 400.
22. Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник. Київ : Атіка, 2005. 367 с
23. Захарченко П. П. Право власності на землю в Україні: інституалізація, правове забезпечення, особливості реалізації (середина XIX – перша чверть XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2009. 35 с. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9F\\$](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9F$).
24. Земельний кодекс України. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14> (дата звернення: 27.11.2025).
25. Земельні відносини: правове регулювання та судова практика : матеріали науково-практичної конференції (Чернігів, 2009 р.). Чернігів, 2009. URL: <https://civil.stu.cn.ua/diyalnist/naukova/>
26. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Ivanov-DPU.pdf
27. Каракаш І. І., Сидор В. Д., Харитонов Т. Є. Земельне право України : навч. посіб. / за ред. І. І. Каракаша, Т. Є. Харитонової. 2-ге вид., переробл. і допов. Одеса : Юридична література, 2017. 588 с.

28. Килимник І. І., Міхно О. І. Земельне право України : навч. посіб. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 240 с.

29. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 р. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/888-09> (дата звернення: 27.11.2025)

30. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 року. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/001_001 (дата звернення: 27.11.2025).

31. Конституція України. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27.11.2025).

32. Конституція Української Народньої Республіки 1918 р. (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0002300-18> (дата звернення: 27.11.2025).

33. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.). Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001316-19> (дата звернення: 27.11.2025).

34. Костяшкін І. О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. 429 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKNU_Yur_2013_2_19.pdf

35. Костяшкін Проблеми правового забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 451 с.

36. Кравчук В. М., Єзеров А. А., Васильків І. Д. Правознавство (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2023. 310 с. ISBN 978-966-308. URL:

<https://drive.google.com/file/d/1m9l4AJ9M4oD9wNFnttUJhrHuVVtRf7Ul/view?pli=1>

37. Кресін О. В. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 468 с. URL: https://document.kdu.edu.ua/info_zab/081_1786.pdf

38. Кресін О. В. Правова традиція Гетьманщини: становлення і розвиток української правової культури в ранньомодерну добу. Київ : КМ Академія, 2006. 272 с.

39. Кулинич П. Ф. Правові проблеми земельної реформи в Україні. Київ : Наукова думка, 2018. 312 с.

40. Кулішенко О. Ю. Правове регулювання земельних відносин в Гетьманській Україні у період другої половини XVII – кінця XVIII століття : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

41. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник. Київ : Ін Юре, 2008. 624 с.

42. Мартин А. Г. Регулювання ринку земель в Україні : наукова монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2011. 252 с.

43. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2011. 488 с.

44. Мірошніченко А. М. Земельне право України. Київ : Алерта, 2020. 672 с.

45. Набуття і реалізація прав на землю в Україні : навч. посіб. / А. Й. Годованюк, І. І. Каракаш, Є. О. Платонова та ін. ; за ред. І. І. Каракаша. Одеса : Юридична література, 2016. 332 с. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%90\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%90$)

46. Наровлянський О. Д. Основи правознавства : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Грамота, 2017. 192 с. ISBN 978-966-

349-620-7. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/965-pravoz-9-klas-narovlyansky-2017.html>

47. Носік В. В. Право власності на землю в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 400 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=3&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=0&S21STR=%D0%9D%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%BA%2C%20%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%20%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%B%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

48. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

49. Пашенко А. О. Методика викладання історико-правових тем у школі. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018.

50. Пашенко О. М. Розвиток і кодифікація земельного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2001. 20 с.

51. Погрібний О. О. Щодо місця інституту земельних спорів у системі земельного права. Право України. 2009. № 9. С. 11–14. URL: <https://biblio.lib.kherson.ua/pogribniy-oleksiy.htm>

52. Попова А. О. Історичні аспекти розвитку законодавства щодо правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 9. С. 46–49. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Nvmgu_jur_2014_9-2\(2\)_16](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Nvmgu_jur_2014_9-2(2)_16)

53. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020. Голос України. 2020. № 7475

54. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/15-2015-%D0%BF> (дата звернення: 27.11.2025)

55. Ремех Т. О. Основи правознавства : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Т. О. Ремех, О. І. Пометун. Київ : Літера ЛТД, 2017. 224 с. ISBN 978-966-178-792-5. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/15-osnovy-pravoznavstva-9-klas/litera-ltd-9-klas-osnovy-pravoznavstva-f.pdf>

56. Ріпенко А. І., Пащенко О. М. Земельне право України: загальна частина : навч. посіб. Одеса : Удача, 2013. 80 с.

57. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук і Цицюра проти України» від 22.08.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_c79 (дата звернення: 27.11.2025).

58. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 «У справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України положень пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-05> (дата звернення: 27.11.2025).

59. Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005. Офіційний вісник України. 2005. № 39. Ст. 2434

60. Романович-Славатинський А. Давнє руське право. Київ : Друкарня І. І. Чоколова, 1902. 308 с.

61. Романович-Славатинський А. Лекції з історії українського права. Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1995. 312 с.

62. Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року : монографія. Харків : Легас, 2002. 352 с.

63. Семчик В. І. Земельно-правові відносини в Україні. Київ : Юридична думка, 2016. 280 с.

64. Сенчук В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року : монографія. Харків : Легас, 2002. 352 с.
65. Сидорченко Т. Ф. Еволюція розвитку земельно-майнових відносин в Україні. Економіка і суспільство. 2016. Вип. 7. С. 151–157.
66. Скрипнюк О. Конституція Пилипа Орлика 1710 року: основні правові і політичні ідеї та її історичне значення. Юридична Україна. 2010. № 12. С. 4–10.
67. Третяк А. М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні : навч. посіб. Київ : Аграрна наука, 2002. 280 с.
68. Третяк А. М., Прядка Т. М., Колганова І. Г. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-плюс, 2013. 352 с.
69. Цивільний кодекс України. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 27.11.2025).
70. Чухліб Т. В. Козацька Україна: між Сходом і Заходом. Київ : Наш Час, 2003. 352 с.
71. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Київ : Генеза, 1997. 384 с.

ДОДАТКИ

Тексти вправ і завдань для учнів

1. Уривки з Конституцій для порівняльного аналізу

1.1. Конституція Пилипа Орлика (1710 р.)

«Щоб кожен народ, що живе під владою Війська Запорозького, мав певну і непорушну власність на землю свою, маєтності й угіддя, і щоб ніхто не смів ані забирати, ані відбирати їх без справедливого суду і рішення генеральної ради.»

1.2. Конституція Української Народної Республіки (1918 р.)

«Земля в межах Української Народної Республіки належить усьому трудовому народові, який користується нею без викупу, за нормою, що буде визначена земельним законом.»

1.3. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (1919 р.)

«Уся земля, її надра, води, ліси є виключною власністю трудового народу і перебувають у розпорядженні Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.»

1.4. Конституція України (1996 р.)

Стаття 14. «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.»

2. Завдання

1. Визначте спільні та відмінні риси права власності на землю в різні історичні епохи.

2. Які обмеження права власності є виправданими з огляду на суспільні інтереси?

3. Як змінилося розуміння суб'єктів права власності на землю від XVIII до XXI ст.?

3. Кейс-завдання

Тема: Конституційність обмежень права власності
На основі рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 р.

Фабула: Громадянин звернувся до суду, вважаючи, що обмеження щодо набуття земельних ділянок певної категорії суперечить праву власності, гарантованому Конституцією України. Конституційний Суд України розглянув питання відповідності законодавчих обмежень статтям 13 і 14 Конституції України.

Завдання:

1. Проаналізуйте правову позицію Конституційного Суду щодо співвідношення права власності та суспільних інтересів.
2. Поясніть, у яких випадках обмеження права власності визнаються конституційно обґрунтованими.
3. Зробіть висновок, чи забезпечується в сучасному українському законодавстві баланс між правом власності та публічними інтересами

План-конспект уроку

Тема: *Еволюція права власності на землю в Україні*

Тип уроку: комбінований

Клас / курс: старші класи закладу загальної середньої освіти або студенти ЗВО

Тривалість: 45–60 хв

Мета уроку

Навчальна: сформувати уявлення про історичний розвиток інституту права власності на землю в Україні; ознайомити з основними положеннями Конституцій різних епох та сучасним законодавством у цій сфері.

Розвивальна: розвивати вміння аналізувати нормативно-правові джерела, порівнювати правові норми різних історичних періодів, аргументовано висловлювати власну позицію.

Виховна: виховувати повагу до права власності, відповідальність за використання земельних ресурсів, правову культуру громадянина.

Очікувані результати

Після уроку учні/студенти:

- характеризують основні етапи розвитку права власності на землю в Україні;
- пояснюють, як змінювалося розуміння власності у Конституціях П. Орлика, УНР, УСРР і сучасної України;
- аналізують причини обмежень права власності та їх конституційність;
- висловлюють аргументовану позицію щодо співвідношення приватних і суспільних інтересів у сфері землекористування.

Хід уроку

1. Організаційний етап (2–3 хв)

Привітання, перевірка присутніх, оголошення теми та мети уроку.
Коротка бесіда: «Що означає володіти землею?»

2. Мотивація навчальної діяльності (3–5 хв)

Учитель демонструє інфографіку: *“Земля як ресурс і власність: від козацьких часів до сьогодення”*.

Проблемне питання: *«Чи завжди власність на землю в Україні була правом людини?»*

3. Вивчення нового матеріалу (20–25 хв)

– Аналіз уривків із чотирьох Конституцій (Пилипа Орлика, УНР, УСРР 1919 р., Конституції України 1996 р.).

– Робота в групах:

- **Група 1:** права власності у добу Пилипа Орлика;
- **Група 2:** земельна політика УНР;
- **Група 3:** державна власність за радянського періоду;
- **Група 4:** гарантії приватної власності в сучасній Україні.

Учні презентують короткі висновки, учитель узагальнює та підкреслює еволюцію правових підходів.

4. Закріплення знань (10–12 хв)

– Виконання завдання: «Визначте спільні та відмінні риси права власності на землю в різні історичні епохи».

– **Рольова гра «Учні – депутати»:** групи готують і обговорюють проєкт «Закону про землю», у якому мають визначити, кому належить земля, які можливі обмеження, як забезпечити екологічну рівновагу.

– Представлення результатів, коротке голосування за найаргументованіший варіант.

5. Рефлексія (5 хв)

Метод «Мікрофон»:

- Що нового дізнався?
- Яке положення Конституцій вас найбільше здивувало?
- Як би ви визначили справедливе ставлення до землі сьогодні?

Методи навчання

Аналіз історичних і нормативних джерел, групова робота, проблемне навчання, рольова гра, евристична бесіда, рефлексія.

Матеріали та засоби навчання

– Уривки з Конституцій (П. Орлик, УНР, УСРР 1919 р., Конституція України 1996 р.);

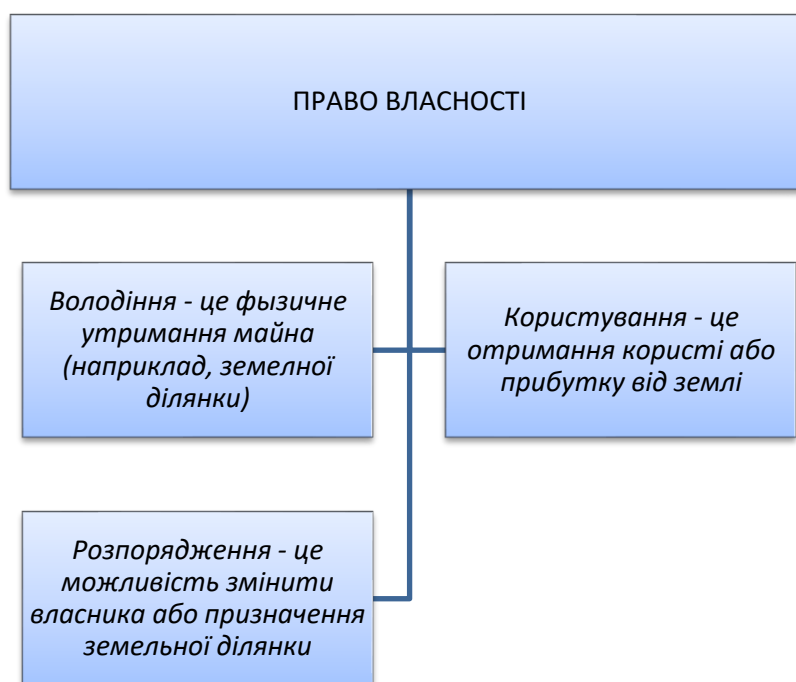
- рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005;
- статистичні дані щодо землекористування;
- інфографіка «Власність на землю: історичний розвиток»;
- мультимедійна презентація, роздаткові матеріали, картки із завданнями.

Таблиці та схеми

- Таблиця «Права власників землі у різні історичні періоди» (Київська Русь – УНР – УСРР – незалежна Україна).

Історичний період	Хто є власником землі	Основні права власників	Обмеження / особливості
Київська Русь (IX–XIII ст.)	Великий князь, боярство, монастирі	Володіння, користування; право передавати у спадок або дарувати	Селяни не мали права власності, лише користувалися землею за умов служби або данини
Українська Народна Республіка (1917–1918 рр.)	Народ України, трудові громади	Користування землею без викупу, розподіл за трудовими нормами	
Українська СРР (1919–1991 рр.)	Держава, уособлена в органах влади (Ради депутатів)	Організація колективного користування, передача у користування колгоспам	Організація колективного користування, передача у користування колгоспам
Незалежна Україна (з 1991 р.)	Громадяни, юридичні особи, держава, територіальні громади	Володіння, користування, розпорядження відповідно до закону; можливість купівлі-продажу	Обмеження у випадках суспільної необхідності, екологічної безпеки та законодавчих заборон

– Схема «Тріада правомочностей власника (володіння – користування – розпорядження)».

– Таблиця «Порівняння історичних і сучасних норм Конституцій».

Документ	Положення про власність на землю	Характер власності	Суб'єкти права власності	Принципи / особливості
Конституція Пилипа Орлика (1710)	Гарантія недоторканності земельної власності козацької старшини та народу	Індивідуальна і станово-колективна	Козацтво, старшина, громади	Заборона неправомірного відчуження майна без суду
Конституція УНР (1918)	Земля належить трудовому народові України	Колективна, трудова	Громади, селяни	Відсутність купівлі-продажу землі, соціальна справедливість
Конституція УСРР (1919)	Земля є власністю трудового народу, управляється державою	Державна	Держава через Ради депутатів	Централізований розподіл, ліквідація приватної власності
Конституція України (1996)	Земля – національне багатство, під охороною держави; право власності гарантується	Приватна, державна, комунальна	Громадяни, юр. особи, держава, громади	Баланс інтересів, правові гарантії, екологічна безпека